

ÉRTEKEZÉSEK

M. KIR. HORTHY MIKLÓS TUDOMÁNYEGYETEM
FÖLDRAJZI INTÉZETÉBŐL

5. (35.)

KAPUVÁRI—RÁBAKÖZ FÖLDRAJZA

Írta :

GÖCSEI IMRE

TANÍTÓKÉPZŐINT. TANÁR

SZEGED, 1943.

10/1056
6.-

VB 17958

KAPUVÁRI—RÁBAKÖZ FÖLDRAJZA

Írta :

GÖCSEI IMRE
TANÍTÓKÉPZŐINT. TANÁR

A M. KÖR. HÖRNY MIKLÓS TUDOMÁNYEGYETEM		
Könyvtár		
320	42	43
43. j. v. a. r. o.		13.
Létszám:	Létszám:	Munkák:
19	19	drb.

SZEGED, 1943.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000871853

VP 17958

BEVEZETÉS.

Az Öregrába, Kistrába és Rábca által határolt Rábaköz területe eléggé ismert a földrajzi irodalomban, annak ellenére, hogy eddig földrajzi értelemben még senki sem foglalkozott vele, csak néhány összefoglaló munka szűkreszabott keretei között emlékezett meg róla. E nagy tájegységnek északnyugati darabját földrajzi szempontból kísérelem meg feldolgozni, Kapuvári-Rábaköz néven. A modern földrajz felfogása szerint csak a földrajzi jelenségeket és ezek kölcsönhatásait igyekeztem ismertetni. Nem foglalkoztam olyan tényezőkkel, jelenségekkel, amelyek kölcsönhatások kialakításában szerepet nem játszanak. A terület tájjellege nagyon hasonlít Rábaköz többi részéhez, azonban vannak benne vonások, amelyek más karaktert adnak neki. Ilyen a Kistrába csendesen kanyargó vize, amely zúgó, zakatoló malmaival, a környék tölgy és kőris erdeivel, fűz-, nyár- és égerfa ligetekkel kísért partjaival Rábaköz többi részén ismeretlen. Az egész terület központja Kapuvár. Ide futnak össze az utak, itt talál piacot a gazda verejtékes munkájával termelt búzája, árpája és kukoricája, itt értékesíti kővérré hízott pirostarka marháit, ficáncoló lovait és jorksírsertéseit, a környék színmagyar földműves népe. A gazdasági élet centruma mellett szellemi központ is Kapuvár, hisz itt találja meg a vidék lakossága azokat a hivatalokat, ahol ügyes-bajos dolgait elintézheti. A Rábaköznek ezt az eltérő jellegű táját, amely Kapuvár vonzáskörébe tartozik, Kapuvári-Rábaköznek nevezzük. Elhatárolása nehéz, mert a természetben soha sincsenek éles választó vonalak, hanem mindig átmeneti területekkel találkozunk. Nyugati határnak a Kistrába vonalát szokták számítani, de helytelenül, mert ez a vonal kettévágja a falvakat, pl. Mihályit, Kisfaludot, Kapuvárt és tőle nyugatra a táj ugyanolyan, mint keletre, csak lassan fokozatosan, kb. a Répce—Kistrába közötti terület kö-

zepén megy át a Répcementi síkság vizenyős rétekekkel borított, apró patakokkal és vízfolyásokkal tarkított tájába. A határ tehát a két folyó között középen halad északi irányba. Északon a Hanyság nedves, mocsaras rétjei, éger erdő egészen más tájképet mutatva alkotják az Osli északi falu végétől csaknem egyenesen nyugatra húzódó határsávot. Keleten már nincsen ilyen jól észrevehető határterület. Lassan, szinte észrevétlenül megy át Rábaköz középső részének síkságába. A Tordosa észak-déli időszakos vízfolyása, ennek folytatásában Babót, Kisfalud és Mihályi község határa zárja be keleten és délen a Kapuvári-Rábaközt. Az így körülfatárolt, észak-déli irányban kissé megnyúlt téglalap alakú területen hat község: Babót, Kapuvár, Kisfalud, Mihályi, Osli és Veszvény épült. Területe kb 160 □km.¹ Kapuvár vonzásköre nyugaton és északon messze túlterjed Rábaköz határán, de ezek a vidékek már más tájjelleget mutatnak, éppen ezért nem sorolhatók Kapuvári-Rábaköz területéhez.

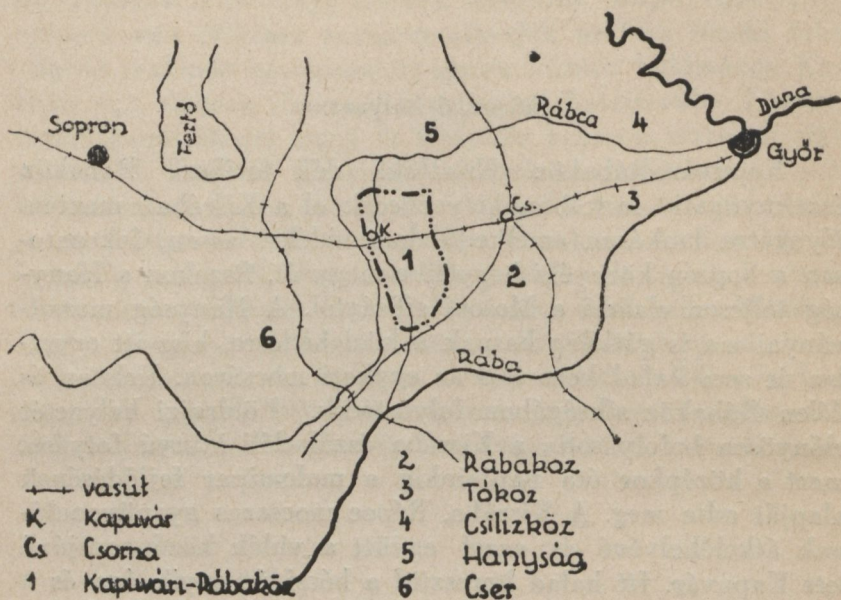
¹ A községhatárok által körülzárt terület nem esik pontosan egybe ezzel. Ennek területe 166.5 □km.

Földrajzi helyzet.

Kapuvári-Rábaköz Kisalföld déli felében, Rábaköz északnyugati sarkában helyezkedik el a Kistrába mentén. Nyugatra lankásan emelkedő dombvidék lassan, fokozatosan a Sopron környéki hegyekbe megy át. Északon a Hanyság teljesen elzárja a Mosoni síkságtól. A Hanyság maradványai ma is gátlólag hatnak a közlekedésre, hisz itt egyetlen út sem halad keresztül az egykori mocsáron. Keleten és délen Rábaköz síkságában folytatódik. Földrajzi helyzetét előnyösen befolyásolta a Kistrába észak-déli irányú folyása, mert a középkor óta napjainkig a malomipar fejlődésének alapját adta meg. A Kistrába, Répce mocsaras gyepvonalának átkelőhelyévé és ezzel együtt a vidék középpontjává lett Kapuvár. Itt halad keresztül a bécsi út egyik ága és a győr—sopron—ebenfurti vasút pályája. A közlekedés keletnyugati főiránya a földrajzi helyzet következménye, amelynek legfontosabb tényezője az osztrák főváros, Bécs közelsége volt. Az osztrák főváros korlátlan felvevőképeségű piaca előnyösen hatott Rábaköz gazdasági életére. A monarchia fennállásának idején e hatalmas világvárost jórészen Kisalföld — és ebben igen nagy szerep jutott Rábaköznek — látta el liszttel, gabonával, hússal, baromfival és tojással. A bécsi kapcsolatoknak köszönheti, hogy műveltségben az országos átlag fölé emelkedett, pedig területén nincsen város, amely az analfabéták számarányát kedvezően megváltoztatná.

A világháború után megváltozott a földrajzi helyzet, mert vámsorompók zárták le az osztrák határt és a közvetlen kapcsolatokat megszüntették, csak a soproni, aránylag kicsi piac maradt meg. A vidék lakossága megpróbálkozik ugyan Győr és Budapest piacaira szállítani, azonban a nagy távolság, a hazai tájak versenye, a jövedelem csökkenését eredményezte. A gazdasági élet terén ingadozás és különféle üzemágakkal való próbálkozás tapasztalható még ma is. A

Budapest és Olaszország felé irányuló kapcsolatokat újabban mindinkább háttérbe szorítják a földrajzi helyzet érvényesülésére mutató németországi és bécsi kapcsolatok.

Kapuvári—Rábaköz földrajzi helyzete.

ÖSTÁJ.

Kapuvári-Rábaköz termékeny síkságának őstája hosszú évezredek fejlődésének eredményeképpen alakult ki.

A geológiai harmadkor előtt a magyar ősmasszívum emelkedett itt égnék. A harmadkor második felében azonban süllyedésnek indult, elborította a pannon tenger és a régi alaphegység kristályos kőzeteit vastag rétegekkel takarta be úgy, hogy a földolajkutató geológus fúrója csak 2.494 m² mélységben érte el az alaphegység kristályos kőzeteit. A tenger helyét a következő korban a levantei tó szétszakadozott kisebb-nagyobb víztükrrei, pocsolyái foglalták el. Ebben az időben indul meg a folyók kialakulása. Az Ós-rába mai medrével kb. párhuzamosan, de tőle jóval délebb-

² A mihályi II. sz. fúróluk Magyarország legmélyebb fúrása: 2.507 m.

re vitte vizét északkeletre, a Duna felé, csak a felső pleisztocénben érte el a mai medrét, sőt túl is haladt rajta északnyugat felé. Az Ósrépce a felső pliocénban mai medrétől 20 km-re északra kb. Kapuvár szélességében haladt kelet-északkelet felé. A folyók rengeteg törmelékot hoztak magukkal, és itt a Kisalföld medencéjében hordalékukat lerakták. Így alakult ki hosszú évezredek építő munkájával a rábaközi síkság. A fiatalabb pleisztocénben a Kisalföld süllyedésével kapcsolatban a medence belseje kissé meggyűrődött és kialakult az iváni boltozat.³ Ugyanekkor a kéregmozgások következtében kibillent eredeti helyzetéből a mosoni kavicskúp, depressziójában helyet adott a Hanyságnak és a Fertőnek.⁴ Eme kéregmozgások hatására az Ósrépcét Locsmándnál a Rába egy kis mellékpatakja lefejezte.⁵ Ez a captura okozza a mai Répce locsmándi kanyarulatát és az érdekes csepregbúki ívét. Valószínűleg e kéregmozgások hozták létre a Rába kecöli bifurkációját és alakították ki a mai Kistrábát.

A pleisztocénben a levegőből hulló lösz borította be az egész területet, de ma már csak foszlányokban van meg, mert a folyók lepusztították és hordalékukkal betakarták.

Kapuvári—Rábaköz tehát pannoniai és levantei rétegekre halmozódott hatalmas törmelékkúp északnyugati darabja, amely a Rába és Répce felhalmozó munkájából született. Területét alluviális folyóhordalék borítja, csak itt-ott pl. Kapuvártól északkeletre két helyen, Mihálytól délre és keletre, található meg a pleisztocén lösz kicsi foltok alakjában. Néhol pleisztocén és legfiatalabb pliocén folyólerakódások bukkannak felszínre, így Szárföld északi, Babót déli falu végénél, valamint a Mihályi—Gyórá közötti úttól délre. A domborzati viszonyok nagyon egyszerűek. A délről északra lassan lejtősödő síkság egyhangúságát egyetlen kiemelkedés vagy domb sem zavarja. Néhány 1—2 m-es nagyon enyhe lejtésű kiemelkedéstől eltekintve csaknem tökéletes síksággal állunk szemben. A déli rész tengerszintfeletti magassága 130 m, amely észak felé fokozatosan 118 m-re száll le.

A folyók az általános lejtősödés irányát követve, északra vették útjukat, és a Hanyságba jutottak. A Hanyság és

³ Szádeczky Kardoss E.: Ősi folyók a Dunántúlon. 132. old.

⁴ Kövér Fidél József: A Hanság földrajza. 5. old.

⁵ Szádeczky Kardoss E.: i. m. 132. old.

Rábaköz vizei ennek következtében a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. A Répce és Kistrába a tavaszi hóolvadások alkalmával hatalmas víztömegeket szállítottak a Hanyságba, amely ilyenkor nagy tóvá szélesedett, és a Duna felé áramlott. Ha a Dunának magas volt a vízállása, a Kistrába és Répce egyesüléséből keletkező Rábca egész víztömegét felnyomta a Hanyságba, és ilyenkor ellenkező irányú áramlás indult meg a Fertő felé.⁶ A hatalmas áradat nemcsak a Hanyság medencéjét borította el, hanem a Kistrába és Répce mentén messze benyomult Rábaközbe, feldúzzasztotta a folyók vizét, elöntötte a Répce és Kistrába környékét. Kapuvári-Rábaközt évenként látogatták az árvizek, kiöntéseik sokáig megmaradtak, miazmás levegőjü mocsárvilágot teremtve, amely nyáron néha kiszáradt, de a következő években újra elöntötte a víz. A folyókat kísérő lápos, mocsaras terület mellett az éger és mocsári tölgy erdőrengetegei borították a vidéket. A Hanyság, Rábca és Kistrába környékének veszedelmes, zsombékos lápvilága mellett egy erdőország alakult ki a magasabban fekvő, áradástól védett területek magas talajavizü zónájában.

Területünk legfontosabb folyóvize a Kistrába, Rábakecőnél, helyesebben Nicknél szakad ki az Öregrábából. A Rába eme bifurkációját valószínűleg a fiatalabb pleisztocénben végbement kéregmozgások hozták létre. Ezzel szemben Vámos azt írja, hogy a Kistrábát a XV. sz. közepén építették és ennek a vize látta el Kapu hatalmas várakát.⁷

Ezt az állítást Legány is tévesnek tartja, mert hivatkozik arra, hogy a XIV. sz.-ból származó oklevél Mihályit a Rába mellett fekvőnek említi.⁸ Ennél régebbi adatunk is van, mert Kézai Simon már a XIII. sz.-ban említi a kapuvári és vitnyédi Rába ágakat Rábaközben Babót vidékén.⁹ A folyó medre és futása sem utal arra, hogy mesterségesen építették volna. A József császári térkép szerint Kapuvártól északra körülbelül 45 km-re két ágra szakadt, a főág észak felé vette irányát, és a Répccével egyesült. A baloldali ág azonban több ágra szakadva elveszett a mocsárban. A Kistrába

⁶ Kövér Fidél J.: i. m. 8. old.

⁷ Vámos F. és Radnóti I.: Kapuvár multja, jelene, jövője. 12. old.

⁸ Legány D.: Kapuvár nagyközség monográfiája. 13. old.

⁹ Ortvay T.: Magyarország régi vízrajza. II. k. 60. old.

szabályozását a Hanyság, Rábca és Rába szabályozásával együtt oldották meg a XIX. sz. végén. A rábatoroki dúzzasztógát és a Kistrába zsilipjének megépítése óta csak 11 m³ víz juthat a folyóba, amelynek 32 km-es futása alatt 7'18 m esése van.¹⁰ Kapuvártól északra a főágat lezárták és a baloldali mellékág keleti ágát építették ki főmedernek, amelyen keresztül a Répcébe (innen Rábcának nevezik) juttatja megzabolázott, lomhán folyó legtöbbször sárga vizét.

A Répce csak érinti Rábaköz határát, de árvizei igen gyakran veszedelmet okoztak. Szabályozásakor egy árapasztó csatornát építettek, amely Répceszemerétől kiindulva 15 m³-nél nagyobb vizét az Öregrábába vezeti.

Az őstáj jellemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül az éghajlatot sem, mert a talaj, növény és állatvilág kialakulásának egyik legfontosabb tényezője. Az éghajlat rekonstrukciójához a mai meteorológiai megfigyeléseket használjuk fel, mert az őstáj éghajlatát a maival egyezőnek vehetjük.

A mérsékelt égöv alatt fekvő Rábaköz magán viseli ezen öv éghajlatának jellemző bélyegét, a négy évszak szabályos kialakulását. A kontinentális jelleg, melynek kifejlődését a domborzat nem akadályozza, a nyári szárazságban, néha aszályban domborodik ki. Ez nem jelentkezik oly nagy mértékben, mint az Alföldön. Az évi középhőmérséklet: 10'5° C. Ez nem sokat jelent, már jóval többet mutat a két szélsőséges hónap hőmérséklete közötti különbség: január: —0'1° C. július 21° C. A kontinentális jelleget azonban a hőmérséklet évi abszolút kilengése szemlélteti igazán, ami eléri a 65 fokot. (1892. aug. 18-án 37.8° C volt a hőmérséklet, ugyanezen év január 22-én —27'3° C.)

A hőmérséklet évi menete Kapuvárott:¹¹

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
-0.1	0.6	6.0	10.6	16.0	18.9	21.0	19.9	15.8	10.7	4.8	1.8	10.5

A késő tavaszi és kora őszi fagy valószínűsége igen nagy Rábaközben.¹² Márciusban a fagy valószínűsége 100%, ap-

¹⁰ Kövér Fidél J.: i. m. 16. old.

¹¹ Réthly A. és Bacsó N.: Időjárás — Éghajlat. 310. old.

¹² Kogutowicz K.: Dunántúl és Kisalföld 45.—46. old.

rilisban 40%, októberben 30—40%, novemberben 95%, tehát majdnem eléri a 100%-ot.

A területünkre hulló csapadék mennyisége nem volna elegendő a gazdag vízhálózat kialakítására és fenntartására. A folyók az Alpok csapadékos lejtőinek vizét hozzák Rábaközbe. A szomszédos területekről hozott vízen kívül a csapadéknak nagy fontossága van a növényvilág kialakításában és így közvetve hatással van az állatvilág gazdaságaira is. „Kisalföldön a csapadék általában 600 mm alatt van, csak Rábaközben haladja meg ezt az értéket.”¹³ Kapuvár évi csapadékmennyisége 659 mm, alig tér el pár mm-el Csorna adatától, 645 mm-től.¹⁴ vagy Beled (Kapuvártól délre) 626 mm-es évi csapadékatól. A csapadék évi eloszlása mm-ben Kapuvárott:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
30	30	39	59	63	67	77	61	74	45	47	44	636

A júliusi csapadékmaximum és a szeptemberi második, de gyengébb maximum hozza a legtöbb csapadékot. Csapadékban a legszegényebbek a téli hónapok, különösen február, amiben megegyezik az egész Dunántúl csapadékviszonyaival. A lehulló csapadék mennyisége nemcsak havonként, hanem évről-évre is változik. 1929-ben 512⁴ mm, 1930-ban 862⁴ mm csapadék hullott.

A csapadék legnagyobb részét a hazánkon nyugatról keletre áthaladó ciklonok hozzák. Éppen ezért érthető, hogy a nyugati és északnyugati szelek uralkodnak. Ezt bizonyítják a környező nagyobb meteorológiai állomások, Győr és Pápa megfigyelései. A Porta Hungaricán betörő szél semmi domborzati akadályban nem ütközik, hanem végigszágul az egész Kisalföldön. Éppen ezért Rábaköz területe eléggé szel. Gyakran látogatják zivatarok, a jégesők ritkák, és ha mégis keletkeznek, nem pusztító erejűek, hanem rendszerint tovább vonulnak nagyobb kártétel nélkül.

Az éghajlati viszonyoknak és természeti adottságoknak

¹³ Hajósi F.: A csapadék eloszlása Magyarországon. 9. old.

¹⁴ Ollram F.: Csorna település- és gazdaságföldrajza. 8. old.

legérzékenyebb kifejezője a növényvilág. Területünk ősi növényvilága a Hanyság peremén mocsári jellegű, a többi részeken tisztásokkal megszakított erdőség, részben mocsári erdők. A Hanyzággal érintkező peremterületek vezetőszerephez jutott növénye a sás (*Carex pannicea*, *Carex ocutiformis*, *Carex hordeisticos*) mellett a vízi életet kedvelő fák, éger (*Alnus*), fűz (*Salix*), továbbá a szittyó (*Juncus*), majd a réti növényzet veszi át az uralmat. A mocsárvilág szélétől délre hatalmas mocsári erdők húzódtak dél felé Kapuvárig, amelynek egyik maradványa az „Öreg éger“. E mocsári erdőket már a kisebb árhullám is elborította, hosszú ideig megmaradt rajtuk a víz. A fák magasan a föld színe fölött bocsátották ki gyökereiket és a víz elvonulása után a mangróve vegetáció nagy támasztógyökereire emlékeztető gólyalábon álló erdő áthatolhatatlan rengetege titokzatosan rejtette el a fák alatt nyüzsgő életet. A folyók mentén délfelé néma őserdők, hatalmas tölgyek (főleg *Quercus robur*), gyertyánosok terpeszkedtek, de közük keveredett a terebélyes szil, a fehértörzsű nyír és fűz néhány fajtája is. A zárt erdők komorságát az itt-ott megjelenő kisebb-nagyobb tisztások selymes, vadvirágos füve, napfényes levegője enyhítette.

E hatalmas rengetegben járt táplálék után a szarvas nagy csapatokban. A tisztások fűvén nőtt fel az őz, örökös rettegésben halálos ellenségétől, a rókától. A területet mégis a farkasok uralták, amelyek falkaszám éltek a közeli Hanyság nádasaiban és a környékre is gyakran ellátogattak. A folyókban és a mocsaras részekben a vidra pusztította a halat, és a hód építette művészi lakását. A nyul és borz megjelenésükkel nem zavarták az erdő gazdag madárvilágát, melyet a színes lepke és rovarvilág egészített ki. A folyók halait hiába pusztította a vidra, maradt belőlük elég, és csodás gazdagsággal népesítették be a vizeket. A Hanyság peremén teljesen a mocsárvilág jellegzetes vízi állatvilága alakult ki, zümmögő legyek, vérszívó szúnyogok és vízimadarak tömegei röpködve keringtek a levegőben.

Ebben a környezetben telepedett meg az ember.

II. TÁJ ÉS EMBER KAPCSOLATAI.

Az ember megjelenése a tájban.

A terület természeti viszonyai, a mocsárvilággal érintkező, folyóktól szabdaltnak erdőrengeteg és az ezt felváltó tisztások, a gazdag növény és állatvilág elsőrendű életlehetőséget nyújtott a kőkorszak gyűjtögető, vadász, halász emberének. Már a paleolithikumban találkozunk az ember nyomával, aki azonban valószínűleg csak vadászni járt a rábaközi rengetegekre, vagy halászni a Hanyás vizére. Nem is maradt — eddigi kutatások és leletek alapján — e korból más emlék, mint a csornai nucleus, amelyet Horusitzky az Azylienben („csornai-emelet”) tartozónak állapított meg.¹⁵ A következő, neolith kortól kezdve állandó település színhelye a Rábaköz, bizonyítják a Babót és Veszvény határában talált leletek. Csak a bronzkori maradványok adnak felvilágosítást arról, hogy területünk népessége már szegényes állattenyésztéssel is foglalkozott.¹⁶ A vaskorszak kevés emléket hagyott területünkön, pedig a soproni leletek a kelták fejlett kultúrájáról beszélnek. Ptolemaios is megemlíti a bójokat és a bójok pusztaságát (desertum Boiorum), melyet még a római uralom idején is emlegettek. E kevés emlék mellett a környék gazdag kelta leletei azt bizonyítják, hogy területünkön a kelták népe volt az, amely „a történelem előtti idők homályában megjelenve, itt élve, egymás törzsei által fölfölváltva, az írásos emlékek korába vezette át kultúráját.”¹⁷

A rómaiak négy évszázados uralma időszámításunk első éveiben veszi kezdetét. A birodalom védelmi vonalát a Duna mellett építik ki. Az itt sűrűn egymás mellé települt városok, táborhelyeket, őrtornyokat összekötő hadiútak valószínűleg elkerülték a bójok pusztaságát. A Babót, Hövej, Kapuvár és Osli környékén talált emlékek bizonyossága szerint a római kultúra területünket is meghódította, de itt nem alakultak ki fejlett városi települések. Talán némi földművelés, kézművesség lehetett említésreméltó a még mindig fontos vadászat mellett, amelynek az erdők rengetegei gazdag zsákmányt ígértek.

¹⁵ Horusitzky II.: A csornai kőkori lelet.

¹⁶ Belitzky J.: Sopron vármegye története. I. k. 73. old.

¹⁷ Belitzky J.: i. m. 87. old.

Pannonia fejlett római kultúráját a IV. sz.-ban meginduló népvándorlás hullámai pusztították el. A keleti barbárok nyugat felé irányuló rajai egymást érték. Mindent elsőprő áradaként nyomultak nyugat felé részben vagy egészen elpusztítva a római műveltség emlékeit. E vándorló népek, hunok, keleti gótok, herulok és longobárdok csak rövid időre telepedtek le hazánkban, vagy csak éppen hosszabb-rövidebb pihenésre ütötték fel tanyájukat Rábaközben és a Hanyság mellékén. Csak az 562-ben megjelenő avarok alapítanak kissé hosszabb életű birodalmat hazánk területén. Ez a magyarral rokon, harcias lovas nép csaknem egész Európát bekalandozta. Éppen ezért a férfiak legtöbbször a csatatereken vérzett el, amiért a sírokban túlnyomóan női csontvázakat találtak. Az ellenséggel szemben úgynevezett rhingeket, gyűrűket építettek. Valószínűleg a Kisrába—Répcé vonala is jó szolgálatot tett nekik. Az avar kor maradványait Babóton találták meg, de területünkől keletre és nyugatra egyaránt gazdag leletek kerültek napfényre, bizonyítva azt, hogy az egész területen megtelepedtek. Különösen gazdaga emlékek kerültek a győri és soproni múzeumba a Bágyog határában fekvő gyűrhegyi avar temetőből.¹⁸ Hatalmukat Nagy Károly hadjáratai törték meg, aki 803-ban döntően megverte az avarokat és hűbértokainak határát a Tiszáig terjesztette ki.

Az avarok töredékeit a Rábától nyugatra fekvő területeken telepítette le saját kérésükre. Ez a vidék ekkor lakatlan lehetett, mert ha szlávok lakták volna a bójok egykori pusztaságát, Nagy Károly nem telepítette volna ide az avarokat.¹⁹ Az avarok tovább is itt éltek, mint a frankok hűbéresei. Lassan felvették a kereszténységet és a passai püspök joghatósága alá kerültek. Kezdetben az avarok a régi törzsszervezetben kagánjaik vezetése alatt éltek, akik időközönként hódolattételre jelentek a császár előtt. Később a frank birodalom évkönyvei ezekről a követségekről már nem emlékeznek meg, valószínűleg azért, mert a kagánok elvesztették jelentőségüket a birodalom végrehajtó és katonai szerveivel szemben, amelyek ekkor már az avar határvidéken is működésbe léptek. Az avarok önállóságának megszűnése

¹⁸ Nagy Gy.: Bágyog, Rábaszovát és vidéke. II. füzet, 61. old

¹⁹ Belitzky J.: i. m. 114. old.

után hazánk területén lassan a szlávok jutnak túlsúlyba. Rábaköz területére is jutott gyér szláv népesség, azonban az avarság letelepedése folytán jelentős szerephez sohasem juthatott.²⁰ Az avar területeket frank mintára rendezik be, várak védelme alatt végzik a földek megmunkálását és ezzel a magyarság berendezkedésének alapját vetik meg.

A magyarság megtelepedésétől a XVIII. századig.

A magyarság korábbi több ízben végrehajtott poriyázásai nyomán a bajorok felett aratott 907. évi úgynevezett bánhíddai csata döntő győzelme után telepedett le Rábaközben, a Fertő mellékén, általában Nyugatmagyarországon. Rábaköznek ezt a részét a Megyer-törzs szállotta meg,²¹ melynek nyomát megtaláljuk a rábatamási határhoz tartozó Megyer dülő és Gécse szállásbirtok nevében, de erre utal a közeli Beled határában levő Tevelin birtok, ma dülő. A vezéri törzsön kívül a Kér- és Tarján-törzs szerzett még e vidéken szállásbirtokokat, ezért lehetséges, hogy területünk egy része eme törzseknek jutott. A X. század 50—60-as éveiben, vagy a XI. század elején Rábaköznek a Tarján-, Megyer- és Kér-törzseket elválasztó területére besenyőket telepítettek a gyérszámmú lakosság mellé. Belitzky feltevése szerint e besenyők a Solt fejedelem által a Fertőtől nyugatra telepített előőrsök maradványai, vagy Szent István uralkodása alatt Etelköz-ből önként a magyarsághoz csatlakozó besenyő törzsek voltak.²² Ezzel cáfolja Kövér Fidél Józsefnek Erdélyi nyomán közölt ama állítását, hogy a XII. sz.-ban Kapuvár lakói besenyők, „kiket Salamon király idejében 1068-ban Bolgárféhvárnál fogott el János soproni ispán, s azoknak egy részét a Rába menti gyepűsor átjárójához, Babót falu határában levő Kapu-várhoz rendelték.”²³ Akár egyik, akár a másik felfogást fogadjuk el, a végeredmény az, hogy Rábaközbe besenyőket telepítettek a gyepük védelmére.

Az ország nyugati határának biztosítására a X—XI. sz.-ban gyepűvonalakat építettek ki. Az első védelmi vonal a

²⁰ Belitzky J.: i. m. 130. old.

²¹ Belitzky J.: i. m. 164—165. old.

²² Belitzky J.: i. m. 172—173. old.

²³ Kövér Fidél J.: i. m. 41. old.

Lajta, a második a Rába mentén volt. A második gyepűvonalba esett a Rábaköz nyugati része Kapuvár központtal, amely egy kialakulófélben maradt királyi vármegye központja.²⁴ Ennek a védelmi vonalnak tagja volt a babóti határ Feketevár nevű hatalmas, négyszegletes földvára, valamint a folytatását képező töltés, mely a keleti területeket védte elárasztás alkalmával a víztől. Az ellenség feltartóztatását célzó gyepűrendszer fő erősségét a vizek képezték. A Rába-toroknál és a Hányság déli peremén épített keresztgátak (eszterük) a Kisrába, Répce és mellékpatakjai vizével a környék hatalmas területét elárasztva, az ellenség előnyomulását megakasztotta, vagy annyira késleltette, hogy az ország belsejében békésen élő, de harcra mindig kész magyarság felkészülhetett az ellenség fogadására.

Az Árpádok alatt elsősorban katonai jelentősége volt a Kis-Rába—Répce vonalának. A folyók mocsaras gyepűvonalala állította meg II. Konrád 1030. évi hadjáratát. A Hányság, Rába és Répce mocsarainak mesterségesen növelt akadályai, ezer veszélyt rejtő posványai és a gyepük mögül támadó magyarok gyorsasága tette tönkre a császári sereget. III. Henrik 1044. évi támadása is megakadt a kapuvári gyepűvonalon, csak sokkal délebbre és a kíséretében lévő magyarok útmutatásával tudott átkelni az elárasztott területeken. A védelmi vonal központja Kapu vára, királyi vármegyei központ volt. A hozzátartozó várföldek közé sorozták Bekefalvát, és a mai Szilsárkányt. A vár védői valószínűleg a rábaközi besenyő ispánság uralma alá tartoztak, aki viszont nem tartozott a soproni ispánok fennhatósága alá. A besenyők később teljesen beolvadtak a magyarságba.

Már az Árpádok alatt sűrűn benépesedett Rábaköz. Erre utalnak okleveles adataink. Csaknem minden ma meglevő község alapját ebben az időben rakták le. Területünkön az 1102-ben először említett Kapu várán kívül Babótot 1217-ből, Hidászt 1331-ből, Kaput (a mai község őse) 1387-ből, Kisfaludot (Kázmér) 1237-ből, Mihályit 1223-ből, Veszkenyt 1265-ből, Oslit 1230-ból²⁵ említik először oklevelek. Természetesen a községek ezen adatoknál régebbiek, hisz nem a település évét jelentik az előbb felsorolt évszámok. Az állandó telepü-

²⁴ Kogutowicz K.: i. m. II. k. 231. old.

²⁵ Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza. III. k.

lés már fejlődő földművelés bizonyítéka, mert az állattenyésztő még nomád életet él, az állat szükségleteinek megfelelően tovább vándorol és máshol üti fel sátorfáját, de a földművelőt foglalkozása helyhez köti. A falvak népe téli szállásairól, ahol rendszerint a templom felépült, nyáron messze, sokszor napi járóföldre üttötte fel szállását, ha ott termékenyebb földet, vagy jobb legelőt talált.²⁶ Erre mutatnak a Babót és Osli határában fekvő Faluhely nevű dűlők. A földművelés azonban kisebb mértékű lehetett, hiszen igazi értéket az állat jelentette, mert azt lábon lehetett elhajtani. Éppen ezért a külkereskedelem legfontosabb cikke a lábasjószág volt, amelyet nagy csordákban hajtottak nyugat felé. A nyugati gyepük egyik legjelentékenyebb kapuja Kapuvár volt, mert erre vezetett a középkorban egy fő útvonal, amely Győrnél ágazott ki a Bécsbe vezető útvonalból és az ikrényi vámon, valamint Csorna városon át Sopronnak tartott.²⁷ Ennek az útnak egy másik iránya Sopron—Kapuvár—Árpás—Koroncó érintésével vezetett Győrbe.²⁸ A mosoni gyepük el-mocsarasításakor igen gyakran használták az előbbi helyet. A földműveléssel kapcsolatban már igen korán jelentkezik a malomipar kibontakozása. A Kistrába igen alkalmas volt vízimalmok telepítésére. E folyó energiáját igyekeznek kihasználni a gabona megőrlésére. IV. Béla ifjabb király megengedte a Csák nembeli Izsák ispánnak 1231-ben, hogy a Rábca folyón (a mai Kistrába) Mihályinál négy malmot építhesse azzal a feltétellel, „hogy ezeknek a malmoknak a létesítése következtében külső ellenség vagy külföldre szökő hűtlen magyarok az országnak bármínemű kárt okoznának, azt Csák nembeli Izsák teljes egészében tartozik majd megtéríteni.”²⁹

III. István király Farkas soproni várszolgának Kapuvár hősiei védelméért Kecöl és Vica falvakban egy-egy malmot és rétet adományozott. Az Árpádok korában levő fejlett gazdasági életéről mi sem tesz beszédesebb tanúságot, mint e két oklevél néhány szava.

Területünkön ősfoglaló a besenyő eredetű Osli nemzet-

²⁶ Belitzky J.: i. m. 306. old.

²⁷ Gläser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata, 146. old.

²⁸ Belitzky J.: i. m. 278. old.

²⁹ Belitzky J.: i. m. 427—428. old.

ség, amelynek birtokai Oslin és Szárföldön kívül a Hanyság déli peremén Csorna körül, de az egész Sopron vármegyében elszórtan, sőt a megye határán kívül is nagy számban voltak. E hatalmas nemzetségből sarjadt ki a ma is élő Ostffy-, a hatalmas Kanizsai-család, a Csornaiak, Agyagosiak, Asszonyfalviak, Bresztóczyak, Lozsiak, Városhalviak és a Viczaiak nemzetsége. A másik ősfoglaló nemzetség a Veszkeny-nem, akiknek ősi szállásbirtokaik a mai Veszkeny körül terültek el. Ennek egyik ága a Cziráki grófok családjában maradt fenn.

Az Osliai nemzetiségi monostorukat 1180—1190 körül alapították Csornán, amely azt bizonyítja, hogy a kereszténység ekkor már mély gyökeret vert a magyarság között.

Mihályi és Kisfalud (Kázmér) birtokosai a Csák nemzetségbe tartozó Kisfaludi- és Mihályi (Linkóháti) család.³⁰ A két család egymással szemben elkövetett hatalmaskodásairól számos XIV—XV. századbéli oklevelünk emlékezik meg. Egy ilyen hatalmaskodási pör 1438-ban ért véget, amikor is Mihályi Pál fia Péter birtokait Kisfaludi Antal és Miklós számára lefoglalták. A csornai konvent 1438. február 4-én kelt jelentése nagyon érdekes fényt vet e kor birtokviszonyaira és arra, hogy egy nemes milyen birtokokkal rendelkezett. Mihályi Péter javai a következők voltak: „Mihályiban egy kúriája, különböző hozzátartozó épületekkel, gyümölcsöskerije és 8 jobbágytelke. A kegyurasága alá pedig egy kőből épült torony nélküli templom tartozott. Linkóháton öt jobbágytelke volt, de ezek közül csak egy volt benépesítve. Volt azonkívül még egy kúriája, egy háromkerekű malma, egy vágásra alkalmasa makkos erdeje, rétjei, szántói, halastava és cserjése. Ezek kiterjedését a csornai konvent két királyné ekére³¹ becsülte. Szentendrason száz hold szántója és rétje, és a Rába vizén halászó helye.”³² Ezen kívül Székáson és Gyármán földjén volt szántója, cserjése és erdeje. A nagy kiterjedésű szántóföldek, gyümölcsös kert, a vízimalom, halastó és a külön megemlített makkoserdő — amelyet valószí-

³⁰ Csánky Dezső: i. m. III. k. 652., 645., 655. old.

³¹ Egy ekeföldnyi terület 64 kat. hold.

³² Belitzky J.: i. m. 996. old.

núleg sertéshízlalásra használtak — fejlett gazdálkodásra és sokoldalú jövedelemszerzésre utalnak.

A XIV. század elején kezdődik a Kanizsaiak birtokszerező politikája. A század végére hatalomban és gazdagságban annyira felemelkednek, hogy az ország első főurai közé tartoznak. 1387-ben³³ mint királyi adományt Kanizsai János egri püspök megkapta a régi királyi várat, Kapuvárt, számos birtokkal, Kapu-, Lövő-, Vitnyéd-, Iván-, Keed-, Szil- Por-dány-, Bogyoszló-, Istvánháza, Babót-, Erdő-, Hídász helységekkel és a beledi hídvámmal együtt.³⁴ Ezen adományozás következtében a királyi várbirtok családi tulajdonba ment át, a várkatonaság jobbággyá vedlett, de továbbra is egyetlen kötelességének a katonáskodást tartotta, amiért Hídász, Ordód, Iván, Tamási tájékán fekvő földjei minden teheről mentesek maradtak.³⁵ Valószínűleg a királyi adományozás következménye lehetett, hogy Kapuvár nem tudott önálló vármegyei központtá kifejlődni.

Az I. Ulászló halála után következő főnemesi küzdelmek idején Kapuvár az Ujlakiak, majd a Rozgonyiak kezére kerül, akik azonban az országos tanács 1446. jún. 21-én kelt rendelkezésére Kanizsai Imrének, Miklósnak és Lászlónak birtokait visszaadják. A Kanizsaiak országos szereplése lassan megszűnik, de a környéken még vezetészerepet játszanak. A hatalmas család férfiága Kanizsai Ferenc halálával kihalt. A birtokot Nádasdy Tamás nádor 1532-ben a 14 éves fiúsított Kanizsai Orsolyával kötött házasságával szerzi meg.

A Nádasdyak birtokának középpontja ugyan Sárvár volt, de mégis gyakran megfordulnak Kapuvárott is, amelyet már a Kanizsaiak 54 m széles várárokkal vettek körül, és így fontos erősséggé lett. A vár mellett kialakult lassan a község, amely már 1558-ban mezővárosként szerepelt,³⁶ ezzel azonban elmaradt Rábaköz másik centrumától, a XV. sz.-ban már mezővárosként emlegetett Csornától. A mezőváros lakosságának száma már a XVI. sz.-ban 6—700 főre tehető.³⁷ Tovább-

³³ Csánki D.: i. m. III. k. 587. old.

³⁴ Belitzky J.: i. m. 801. old.

³⁵ Legány D.: i. m. 12. old.

³⁶ Vámos F.: i. m. 12. old.

³⁷ Vámos F.: i. m. 14. old.

fejlődés csak a XVIII. század végén és a XIX. sz.-ban történik, aminek oka egyrészt a török pusztítása, — hisz Kapuvár is közel esett a „végekhez“ — másrészt a várban katonai szolgálatot teljesítő és a mezővárosban lakó hajdúk számának szabályozása következtében.³⁸

Kapuváréval azonos a környék falvaianak sorsa. Az 1543-ban Rábaközben pusztító portyázó török hadak területünkön is nagy károkat okoztak. Győr eleste után ismét török martalócok sanyargatják, rabolják Rábaközt. A hatalmas elővárakkal és sáncárcokkal megerősített Kapuvárt is sikerült a törököknek elfoglalniok 1618 körül,³⁹ de a magyarok csakhamar visszafoglalták.

A Bécs ostromára vonuló török hadak 1683-ban ismét végigpusztítják Rábaközt, egyes adatok szerint Kapuvárt is elfoglalják,⁴⁰ de 1686-ban Bádeni Lajos őrgróf visszahódítja, sok hadiszert zsákmányolva az ellenségtől. A megpróbáltatások ezzel nem értek véget, mert 1686-ban Tököly kurucainak sikertelen ostroma után Rákóczi kezébe kerül a vár, de már 1704-ben a császáriak foglalják el. 1705-ben Vak Botlyán foglalja el Kapuvárt. Végre 1708-ban Esterházy Antal kuruc generális leromboltatja a sok küzdelmet, harcot és dicsőséget látott régi várat. A régi vár fundamentumára épült mai „vár“ csupán várkastély, amely hadi célokat sohasem szolgált, de erre nem is volt szükség, mert a törökök kiűzésével és a kurucok szerencsecsillagának lehanyatlásával egy békésebb korszak virradt Rábaköz népére, és a régi romokon megindulhatott egy kezdetben lassú, majd gyorsabb fejlődés, amely a táj mai kialakulását eredményezte.

A folytonos haracok megbénították a termelést, gyérítették a lakosságot, fejlődésről e korban szó sem lehet, inkább hanyatlásról.

Nádasdy Ferencnek 1671-ben a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt történt lefejezésével és birtokainak elkobozásával végetér a Nádasdyak uralma. A kapuvári várbirtok a királyi kamara kezébe kerül, majd 1681-ben I. Lipót Esterházy Pál grófnak ajándékozza. Ezzel az

³⁸ Vámos F.: i. m. 14. old.

³⁹ Legány D.: i. m. 15. old.

⁴⁰ Legány D.: i. m. 18. old.

évszámmal kezdődik az új birtokosok uralma, akiknek hatalma, ha kissé megváltozott formában is, de fennáll ma is

A XVI. sz. közepe táján a lakosság evangélikus hitre tért át, földesurát követve. Nádasdy Ferenc 1643-ban visszatér a katolikus vallásra és a földesúri joghatósága alá tartozókat visszatéríti. Ennek eredménye, hogy területünkön, ahol a Nádasdyak birtokai feküdtek, ma tiszta katolikus közösségeket, ahol azonban más birtokosok voltak, mint Mihályiban és Kisfaludon, vegyes, katolikus és evangélikus lakosságot találunk.

A XVII. sz.-ra esik területünk egyetlen újabb kori településének, az 1923-ban Kapuvárral egyesült Gartának keletkezése. Vámos szerint a község alapítói német és horvát kertészjobbágyok voltak, akik a vár külső és belső sáncai között levő földek megmunkálásával foglalkoztak, és a vár őrését élelemmel látták el.⁴¹ Ezt tagadja Legány, aki a községet magyar településnek tartja, bár elismeri a német telepítést, de az alapítás utáni időre teszi.⁴² A sok háború és járványok megtizedelték a lakosságot, ezért telepítettek idegeneket a magyarság közé. Számuk kicsi lehetett, mert teljesen beolvadtak a magyarságba, hisz az 1766. évi Canonica visitatio csak kevés számú németet említ Kapuvárott. A többi faluban telepítésről nem tudunk, ami valószínűvé teszi, hogy csak igen kis mértékben, vagy egyáltalán nem telepítettek Rábaköz eme részére németeket.

A XVII. sz. zavarai közt, amikor minden fejlődés megállt, az ipar terén mégis bizonyos haladás tapasztalható. Kapuvárott többféle iparos telepszik meg. 1669-ben a bogárnokok, kovácsok és lakatosok az uraságtól céhlevelet nyernek, a takácsokét 1681-ben újra megerősítik. A szizmadiák, szűcsök és szabók 1713-ban tömörülnek céhekbe.⁴³

A fellendülés korszaka.

A XVIII. sz. elején dúló harcok és járványok után lassan a fejlődés útjára lép Rábaköz. Ez a fejlődés kezdetben nagyon lassú, de a XIX. sz. fordulójára meggyorsul. A fej-

⁴¹ Vámos F.: i. m. 12. old.

⁴² Legány D.: i. m. 16–17. old.

⁴³ Budapesti Egyetemi Könyvtár: Kapuvári céhlevelek.

lődés eredménye, hogy a század végére Kapuvár mellé egy másik falu, Mihályi is mezővárossá alakul. Különösen az állattenyésztés fejlődik erősen, az állatvásárok teszik híressé Mihályit.⁴⁴ A szarvasmarhatenyésztés mellett a juhtenyésztés virágzik Veszékenyben és Mihályiban, ahol „sok juhokat tenyésztének.”⁴⁵ Már ebben az időben sincsenek hatalmas kiterjedésű legelők területünkön, inkább réteket találunk, ami fejlettebb állattenyésztésre mutat. A Vitnyéd- Kapuvár- Bogyoszló útvonaltól délre eső majdnem Magyarkelesztúrig húzódó hatalmas tölgyerdő a sertésenyésztés területe. Kapuvár község levelesládájában van egy írás, amely a következőket mondja: „Prosentibus recognoscalom, hogy Kapuvárot lakozó Molnár György Pastor, Bognár Janos, Cserpes Jóseff, Cserpes Estvány, Esöl Estvány, Barsony Janos, Nagy Estvány és Rozich Ferenc előkegyelmek nékem böcsülett a Mak bért meg adták és meg küldötték ... 28. Febr 1739 Kovács Márton Prefectus.” Mindez bizonyítja, hogy jelentős makkoltatás, sertésenyésztés folyt az erdőkben.

Ez a hatalmas erdőség lenyúlik Kislalud határába, melynek „erdeje meglehetősen.”⁴⁶ Kislaludot „híres favágó emberek lakják”,⁴⁷ akik az erdő fájából szekereket, szánokat, hidasokat faragtak, nemcsak saját szükségletünkre, hanem iparcikkeikkel a környéket is ellátták. Különösen sok ács került ki közülük. Ez az ősi fafaragás még ma is megtalálható.

Az állattenyésztést biztosító rétek, legelők és tölgyesek mellett mindig nagyobb területet hódít meg a földműves ekéje. A gabonatermelés szépen felvirágzik. Búzát, árpát, rozsot, zabot, ritkábban kukoricát termelnek. A gabonát a Kistrában épült hat malom őrölte meg, távolabbi vidék búzájával együtt. A földművelés e korban még kezdetleges. hisz a két-nyomásos gazdálkodási rendszert űzik, vagyis minden évben csak a határ fele van bevetve, a másik fele ugaron áll és legeltetésre használják. Ez lehet a magyarázata annak, hogy majdnem minden falu határában kevés legelőről tesz említést Vályi.

⁴⁴ Korabinsky M. J.: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. 412. old.

⁴⁵ Vályi A.: Magyarországának leírása II. k. 608. old.

⁴⁶ Vályi A.: i. m. II. k. 370. old.

⁴⁷ Vályi A.: i. m. II. k. 370. old.

A gabonaféléken kívül a dohánytermelés igen fontos Gártán, Ordódon, Babóton, Veszékenyben és Kapuvárott. Ez vetette meg az alapját a kapuvári dohánygyárnak.⁴⁸ A termőföldek növelésére északon a Hányáság gátlólag hatott, mert a XVIII. sz. végén a mocsár a mezővárosig terjedt,⁴⁹ úgy, hogy a Vitnyéd és Kapuvár közötti útszakaszon 15 hidat kellett építeni a közlekedés számára.⁵⁰ Osli lakossága pedig halászattal foglalkozott, mert azt a Hányáság nagy kiterjedése és közelsége lehetővé tette.

A Kistrába és Répce áradásai elég gyakoriak. A tavaszi olvadások idején elöntik a környéket. A Kistrába árja rendszerint nyugat felé veszi irányát, a Répce—Kistrába közötti területet pusztítja el és gyakran találkozik a Répce hullámaival. A falvak közvetlenül a Kistrába mellett, vagy tőle keletre épültek, ezért az árvíztől kevesebbet szenvedtek és határuknak legalább a fele megmenekült az áradásoktól. Ezért látjuk a József császári térképen azt, hogy a Kistrába vonalától keletre termékeny szántóföldek, nyugatra gazdag rétek és erdők fekszenek. Kapuvár határa mutatja ezt nagyon szemléletesen. A lakosság szaporodása a XVIII. sz.-ban lassú, 1780-ban a lakosság száma 3.300 körül lehetett, amire a lakóházak számából (405 ház) következtethetünk. A fő közlekedési útvonal elkerüli a Hányáságot. Keresztülhalad ugyan Kapuvárott, de innen délkelet, Bogyoszló felé veszi útját és Csorna elkerülésével jut Győrbe, ahol egyesül a bécs—budapesti főútvonallal.

A XIX. sz. elején hatalmas fejlődés indul meg, pedig a napoleoni háborúk és ezt követő háborús terhek súlyos áldozatokat követelnek. A fejlődést mutatja, hogy 1828-ban 9.596 már a lakosság száma, a házak pedig 1784-től alig 40 év alatt megháromszorozódtak.⁵¹ A földművelés és állattenyésztés fejlődése lépést tart a népesség szaporodásával. „Tiszta búza sok és igen jó természetű, különösen Rábaközben, melly sikerességére nézve a' többi megyebélt jóval felyülhaladja.”⁵²

⁴⁸ Korabinsky M. J.: i. m. 280. old.

⁴⁹ Korabinsky M. J.: i. m. 280. old.

⁵⁰ József császári térkép. Coll. V, sectio 11.

⁵¹ Nagy L.: Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti regni Hungariae. I. k. 318—325 old.

⁵² Fényes E.: Magyarország mosta állapotja. I. k. 245. old.

A rozs, árpa és zab nagy területeken tenyészik. Ez utóbbi a lótenyésztéssel kapcsolatos, mert „itten a' jobbágyság nagy részt lovakat tart, 's éppen nem ritkaság egy gazdánál 6—12 darabot látni; sőt a' ki csak szerit teheti, igyekszik legalább is 4 jóvérű pajkos lovat szekere eléjbe fogni.“⁵³

A szarvasmarhatenyésztésre nem sok gondot fordítanak, sertést pedig csak annyit tartanak, hogy saját szükségletükre elegendő hízot tudjanak iélen levágni. A juhtenyésztés az előző századhoz hasonlóan magas színvonalú. A baromfiakat igen nagy számmal tartják, mert a csirke, lúd, pulyka és kacsza, valamint a tojás igen jó piacot talál Bécsben. Ekkor kezdődik Béccsel az a szoros gazdasági kapcsolat, amelyet csak a trianoni határok szakítanak meg. Mindig gyakrabban jelennek meg a német „tikászok“ hatalmas szekerei — mert a rábaköziek nem foglalkoztak kereskedelemmel — és jó pénzt fizetnek a baromfiért, a tojásért.

A szabadságharc küzdelmei ismét megakasztják a fejlődést, de a béke és kiegyezés után ismét tovább folytatódik. A XIX. sz. második felében érezteti leginkább hatását Bécs, ami a gazdasági fellendülést hozza magával. Rábaköz eddig is fejlett gazdasági élete virágzásnak indult. A Hanyasággal érintkező községek, Kapuvár, és különösen Osli gazdag rétjein rengeteg széna terem, amely a szénakereskedők útján Bécsbe jut, de maguk a gazdák több ízben magasan megrakott szénás-szekerekkel hajtanak fel Bécsbe, ahonnan üres kocsival, de tömött erszénnyel térnek haza. Rábaköz áldott talaján a ringó búzatáblák között jelentős területet foglal el az árpa. A közönséges árpát igen sokszor a szép fehér, nagyszemű, nagy csírázóképeségű sörárpa váltja fel. Az árpaexport Ausztrián kívül Bajor-, Franciaországba és Angliába irányul. A 80—82 kg-os bánáti búzát termelik.⁵⁴ Kivitele Ausztria és Délnémetország felé irányul. A soproni gabonapiac mellett a kapuvári volt nagyon fontos, de a XIX. sz. végére Csorna és Beled is élénk gabonakereskedő helyé fejlődik. Kapuvár ellenben veszít jelentőségéből. A gabonatermelésen alapul a malomipar fejlődése. A Kistrábán épült vízimalmok a lakosság szükségletét elégítik ki, de a kapuvári gőzmalom már kivitelre dolgozik. A messze vidéken híres

⁵³ Fényes El: i. m. I. k. 248. old.

⁵⁴ Borényi P.: Sopron megye, 33. old.

vitnyédi, babóti, kapuvári és gartai dohánytermelés megszűnt, mert a túlságos dohánycsempészség miatt az állam megvonta a dohánytermelési jogot.⁵⁵ Annál erősebben fejlődik a cukorrépa termelés, amely a XIX. végén és XX. sz. elején virágzott legjobban. Maga után vont a cukorgyárak építését. Kapuvári—Rábaközre a petőházi cukorgyár volt a legfontosabb. Az itt gyártott cukor egy része Ausztrián túl külföldi államokba jutott.

A népesség szaporodásának gátat emel a nagybirtok. A XIX. sz. utolsó évtizedeiben mindinkább előtérbe lép a földéhség. A föld árak igen magasra szöknek fel, 1.200—1.600 forintot is adnak egy kat. hold földért.⁵⁶ A hazai rögön már sokan nem találnak megélhetést. Kezdetét veszi a nemzet életerejét gyöngítő, hatalmas méretű kivándorlás, amely Amerikába hajtja nemcsak az izgága elégedetlen elemeket, hanem a magyarság életerőtől dúzzadó, odakint jobb megélhetést vagy gyors meggazdagodást remélő fiait is. A kivándorlás legerősebb Kapuvárott, Gartán, Kisfaludon és Babóton. Voltak évek, amikor a kivándorlók száma meghaladta a természetes szaporodást. — Hiába jön a Rábaszabályozás nagy termőterületeket adó monumentális munkája a XIX. sz. végén, az is csak a nagybirtok területét növeli, s a kivándorlás szomorú folyamatát csak némiképpen mérsékli, de megállítani nem tudja. Amerika csábító, meggazdagodást ígérő földjének varázsa a XX. sz. első évtizedében annyira fokozódik, hogy területünkön a növekedés helyett a lakosság számának csökkenését mutatja ki a statisztika. Csak a világháború vérzivatarra, és az Újvilág kikötőinek lezárása állítja meg a kivándorlást.

A XIX. sz. végén a Rába és Hányás szabályozásával hatalmas területek kerülnek eke alá. A Hányás északra húzódik vissza. Rábaköz határa északabbra tolódik el. Az egykori mocsaras, posványos területen gazdag búzaföldek, széles cukorrépa-, kender- és lentáblák terpeszkednek. Mindez azonban csak egyesek jövedelemnövekedését mozdítja elő, a lakosság tömegeinek kevés jövedelme van belőle, mert a hitbizomány féltékenyen őrökdi azon, hogy az egész terület kezében tartsa.

⁵⁵ Berényi P.: i. m. 63. old.

⁵⁶ Berényi P.: i. m. 31. old.

A földművelés fejlett, „ritkaságszámba megy a tarló. A máshol ugarnak hagyott területek javarészen bükkönyt, lóherét, vagy más takarmányféléket termelnek.”⁵⁷ A gazdálkodásnak ez a módja, amely az egyoldalú búzatermelés helyett a vetésforgót alkalmazza és nagyon sok takarmánynövényt termel, annak ellenére, hogy a közös legelő kevés, mégis intenzív állattenyésztés alapjait veti meg A. lótenyésztés híres, ezek mellett a XX. sz. elején a szarvasmarha tenyésztés jelentősége folytonosan emelkedik. A sertésenyésztés a XIX. sz. végén kezd fejlődni, és virágzását a XX. sz. 30-as éveiben a kapuvári húsarúgyár üzemének megindításával éri el. A juhok száma a gyapjúárak zuhanásával állandóan fogy, bár a bécsi piac egy ideig még megállítja a juhászat teljes felszámolását.

A kereskedelem nyugat felé irányul. A baromfit és tojást Bécs piacán értékesítik. A kereskedelem irányát követik az utak. Megépül a győr—sopron—ebenfurti vasút. A pozsony—szombathelyi vasút azonban a kapuváriak ellenállása következtében Csornán keresztül épül meg, ami maga után vonta a csorna—pápai vonal kiépítését. Ezzel Csorna javára dőlt el az a küzdelem, amely Kapuvár és Csorna közt évszázadokon keresztül folyt az elsőségért. Kapuvár mind a mai napig megtartotta lélekszámbeli fölényét, de a vezetőszerepet lassan Sopron megye keleti felében a vasúti csomóponttá alakult, élénkebb forgalmú Csorna veszi át. Csorna kereskedelme és forgalmának élénksége ma már felülmúlja az egykor híres kapuvári piacokat.

B) A táj mai képe.

A táj mai jellegét a szántóföldek sárga gabonátlái és haragoszöld kukoricaföldjei, répa és takarmányvetések változatos színfoltjai, az utakat szegélyező fák szabályos sorai, a Kisrábát kísérő éger-, fűz- és nyárfaligeteknek a látóhatárt eltakaró csoportjai, és a területnükön elhintett apró falvak zöld lombok közül kivillanó piroscserepes fehér házai szabják meg. Az őstájban domináló erdőrengetegek eltűntek, maradványai kisebb foltokban találhatók meg Kisfalud és Ka-

⁵⁷ Berényi P.: i. m. 29. old.

puvár, továbbá Kisfalud és Babót között, de ezekben is megtaláljuk mindenütt az ember kezenyomát. Az erdőirtások ellenére sem fátlan a táj. Az utak mentén, árokpартokon, folyóvizek mellett, legelők szélén, a falvak környékén növekvő fák, facsoportok teszik változatossá a tájképet.

A Kistrábát kísérő hajdani kiöntések, mocsaras árterületek helyén a szántóvető ekéje hasogtatja a fehér kenyeret termő fekete rögöt. Az egész táj magán viseli az ember kezemunkájának nyomát. Egyetlen kicsiny foltot sem találunk, amelyet az ember valamiképpen át ne alakított volna. Éppen ezért a mai tájat méltán nevezhetjük a régivel szemben kultúrtájnak.

Települések

Kapuvár—Rábaköz települési viszonyait a közepes nagyságú, 1.000—2.000 lelket számláló községek jellemzik. Ezek közül messze kiemelkedik Kapuvár városias jellegű központi részeivel, azonban a legtöbb utcája ennek sem üt el a környék falvainak képétől.

Bár a táj települési jellegét a falu adja meg, nem hiányzik a major sem. Míg a Hanyóságban a millióbe illeszkedő uralkodó települési forma a major, amelyben Kövér Fidél József a jövőző községek csíráit látja,⁵⁸ addig Kapuvári—Rábaközben alárendelt szerepet játszanak, mert Tölös- és Iharosmajor kivételével⁵⁹ a falvak végén helyezkednek el, így a település képét nem befolyásolják lényegesen. A majorok itt is, mint mindenütt, a nagybirtokok szüleményei.

A települések elhelyezkedésében a Kistrábának és a sopron—budapesti útnak volt szerepe. Hiszen a hat község közül három (Mihályi, Kisfalud, Kapuvár) a Kistrába mellett, kettő (Babót és Veszkeny) pedig a soproni út mellett telepedett meg. Egyetlen község: Osli, amely nem e két vonal mentén fejlődött ki, de itt más tényező, Rábaköz és Hanyóság érintkező vonala hatott kedvezően. Kapuvár középponttá alakulásának is megvan a maga oka, mert a három települési tényező érintkezik területén. Tehát ott épült, ahol a

⁵⁸ Kövér Fidél J.: i. m. 137. old.

⁵⁹ A kapuvári határ északi részén fekvő számos major a Hanyósághoz tartozik.

KAPUVÁRI-RÁBAKÖZ

Rábaköz a Hanysággal érintkezik. Régebben egészen Kapuvárig terjedtek a mocsár nyulványai.

Területünk falvai a Kapuvárba beolvadt Garta kivételével mind az Árpádok korában épültek. Rajtuk kívül Kapu-

vártól délkeletre volt Hidász,⁶⁰ melynek nevét ma egy puszta őrzi Babót és Bogyoszló között. Másik elpusztult település Estvánháza,⁶¹ amely a mai Babót és Bogyoszló között feküdt. Ordól. szintén Árpádkori falu, Babót községgel egyesült.

A falvak alakját tekintve megtaláljuk a soros vagy utcás falvakat és alárendelten a csoportos vagy Prinz szerint közönséges halmazfalvakat.⁶² A jelleget az utcás falvak adják, hisz az egy Kisfalud kivételével mindegyik falu ebbe a csoportba tartozik. Különösen Mihályi mutat érdeke települési formát, a Kistrába irányára merőleges, széles, fával beültetett, a Rába közelében térré kiszélesedő, majd kissé ismét keskenyedő orsós főutcájával „a széles telkek hosszában épült házaival és a telek végét keresztben lezáró pajtákival. A XVIII. és XIX. sz.-beli mezőváros híres vásárainak hatására vezethető vissza a főútca mai formája. A mai község három részből alakult ki: a Kistrábától nyugatra elterülő nemesi faluból, a Kistrábától keletre húzódó jobbágy községből és a főutcától délre a Rába mellett elhelyezkedő zsellér-faluból. A nemesi és jobbágy község között ma nem sok különbség van, talán az, hogy a nemesi faluban valamivel szélesebbek a telkek és több a régi ház. E két rész települését jellemzik a széles és hosszú telkek, ahol a telek hosszában helyezkednek el a házak, és a velük egy fedél alá épült istállók. Mögöttük a gazdasági udvar foglal helyet, amelyet a keresztben épített hatalmas pajták zárnak le. A pajták mellett keskeny kijáró vezet a gyümölcsöskertbe és a mögötte levő még a házhelyhez tartozó szántóföldre, ahol rendszerint takarmánynövényeket termelnek. A zsellérközségből kialakult rész girbe-görbe rövid utcáival, kicsi telkeivel, zsupos, összezsúfolt alacsony vályogházaival a szegénység szó nélküli hirdetője ebben a gazdag rábaközi községben.

Ehhez hasonló soros vagy utcás települést mutat Osli, Veszkeny és Babót, de a főútcán kívül, amely nem követi mindig az országút vonalát, találunk még egy-két mellékutcat vagy házsort. E községekben a pajták a telek hosszában fekszenek, nem zárják le a gazdasági udvar végét.

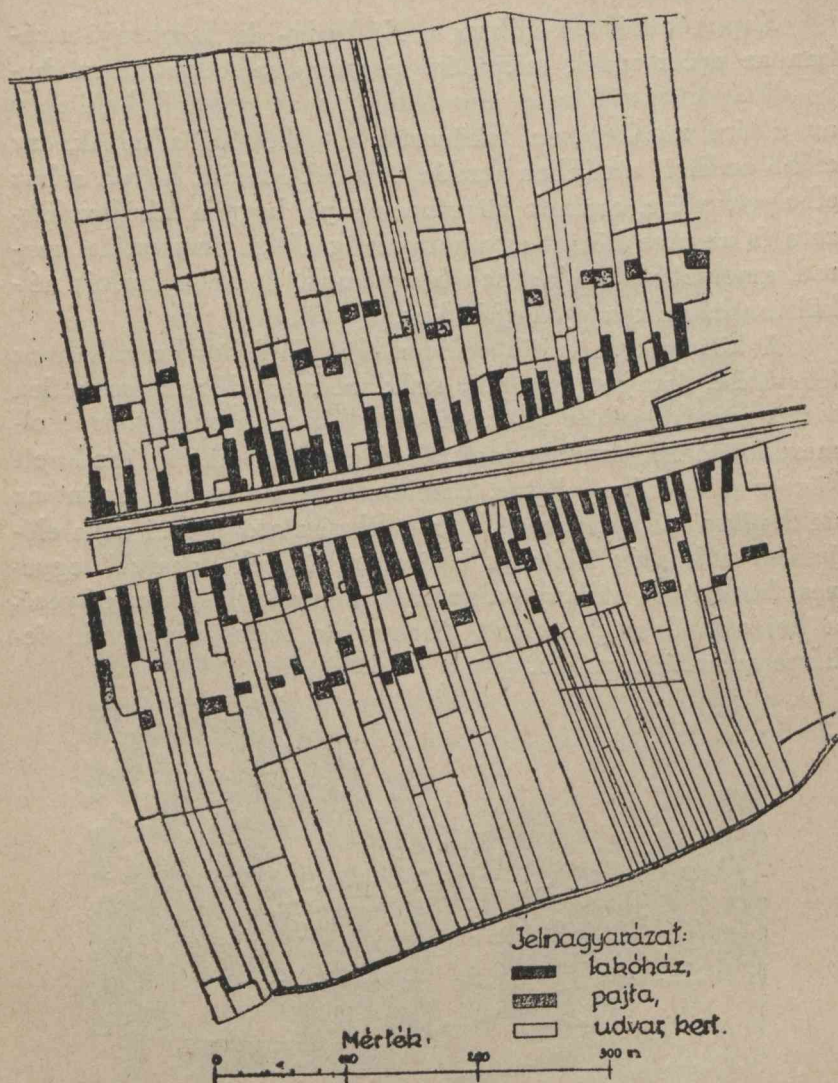
⁶⁰ Csánki D.: i. m. III. k. 610. old.

⁶¹ Csánki D.: i. m. III. k. 607. old.

⁶² Prinz Gy.: Magyarország településformái. 6. old.

MIHÁLYI TELEPÜLÉSE.

Részlet a Hunyadi-utcaból

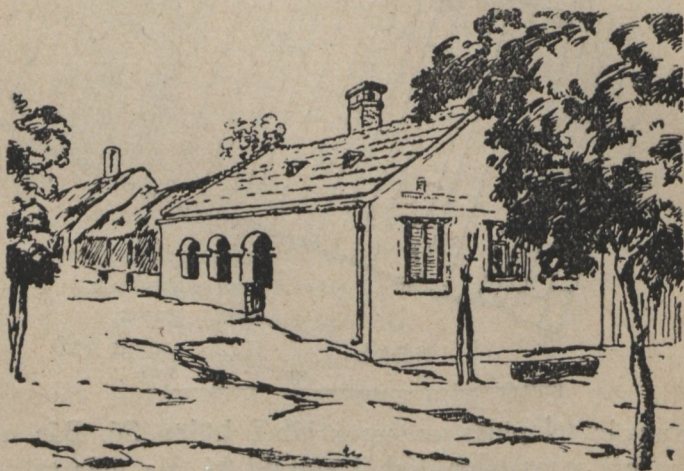

Kapuvár település szempontjából különálló. Bár a bécsi út menti soros településből alakult ki, ma már ez a jellege elsikkad a mellékutcák kiépülése, különösen a háború után kiosztott házhelyek beépítése következtében kialakult „Ujkapuvár” északra való nagy sakktáblaszerű kiterjedése miatt. A nagyközség középső része, a Kossuth Lajos-, Szent

István király utca egy része, valamint az Esterházy-tér emeletes házaival, szép középületeivel a nagyközség városiasodására mutatnak.

Kapuvár két utcájában, a Nádasdy- és Széchenyi-utcában az egész vidék települési viszonyaival ellentétesen helyezkednek el a házak. Míg általában az egész Rábaközben az utcára merőlegesen fekszenek a telkek és a házak, az előbb említett utcákban ferdén. A telek alakját követi a ház elhelyezkedése, aminek következménye, hogy a ház homlokzata és az utca között egy háromszög alakú üres terület marad, amelyet virágoskertnek használnak, de néha kerítés nélkül csatlakozik a gyalogjáróhoz.

A környék falvaitól egészen elüt Kisfalud kuszahalmaz települése, kanyargós utcái, szűk, nedves időben feneketlen sártengerrel borított „köz“-ei és rendezetlen mellékutcai elmaradottságról tanúskodnak. Oslai a csinos, tiszta, rendezett község mintaképe lehetne. Szinte elámul az ember, amint az út derékszögű kanyarodója és a libaúsztató gödrei után eléjé tárul a község főutcája kikövezett útszéli árkaival, egyenes fasoraival, villanyoszlopaival, a gyalogjárót szegélyező, a bejáróknál megszakított díszcserjék széles sávjaival, fehérre meszelt házaival.

Tornácos (gádoros) ház, (Oslai.)

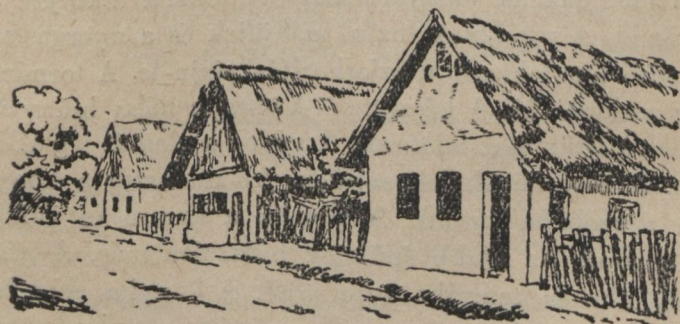
Az építkezés anyagát mindenütt a millió szabta meg. Minthogy kő nincs a területen, nem is építkezett senki kőből. Vályog, újabban téglá az építőanyag. A környezetnyúj-

totta vályog egészen a világháború utáni időkig a legfontosabb építőanyag volt. Helyét ma már a téglá foglalta el. Ezért a vályogházak száma állandóan fogy. 1900-ban a lakóházak 56%-a, 1930-ban már csak 36%-a épült vályogból. A múlt században néhol a lakosság maga égette a téglát, ma azonban a környékről, Beled-, Csorna-, Fertőszéplak-, Fertőszentmiklós téglagyáraiból szerzi be az építőanyagot.

Régi nádas házak Veszékenyből.

A tető fedésére a nádat és zsupot használták. Rábaköz északi részén ma is egész sor nádfedeles házat találunk, amihez a Hanyság bőven szolgáltatott anyagot. Ilyen házakat

Kisfaludi zsúpfedelű házak.

látunk Veszékenyben. A déli községekben hiányzik a nád, helyét a zsup vagyis szalma foglalta el. Kisfalud mellékutcait jellemzik ezek a zsuptetős házak. A nádas és zsupos

házak helyét mindinkább a piros tetejű, cserepes épületek foglalják el és az öreg házak lassan a régi korok emlékeivé válnak, amíg egy-egy tűzvész vagy az újabb nemzedék csákánya le nem dönti őket.

A házhelyek általában keskenyek (kivéve Mihályit), ennek megfelelően az udvar hosszában építkeznek. Az istálló a lakóház folytatásában, vele egy fedél alá épült. Távolabb, szintén a telek hosszában helyezkedik el a pajta. A földéhség és a nehéz gazdasági helyzet okozzák, hogy a gazda néha eladja udvarának egy részét, ahol a vevő épít magának házat. Kirívó példája ennek az a „gartai ház, amelynek 150 m hosszú és 15 m széles telkén 9 ház épült és ezekben 56 ember él.“⁶³

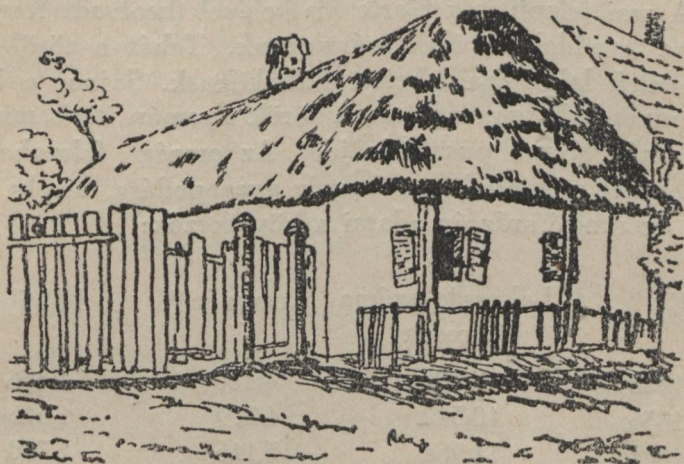
Érdekes képet mutatnak Mihályi egyes házai, ahol intenzív állattenyésztés és marhahízlalás folyik. Itt a gazda rendszerint először istállóját építi át a modern kor követelményeinek megfelelően, csak néhány év múlva követi ezt a lakóház újjáépítése. Ennek következménye, hogy gyakran látunk alacsony, kisablakos, sokszor nádfedeles lakóház mögött hatalmas, világos, fehérre meszelt, villanyvilágítással ellátott istállót, amely éles ellentéte a régi lakóháznak. A gazdaság és jólét jele itt a nagy, modern istálló.

A házak építési formája nagy változatosságot mutat, de a félnémet háznak magyarországi változatai alkotják a házak zömét. A régebbiek tűzfal nélküliek és a nyergestető utcára néző homlokzatát deszkaborítás zárja le. A tornác vagy gádor oszlopai fából készültek. A tornác néha hiányzik. Az újabbaknál tűzfalat találunk. A gádor oszlopait téglából építették. A régi házak két sejtűek. Az udvarról a konyhába, innen a szobába jutunk. Mögöttük a kamra és istálló helyezkedik el. Az újabb épületek beosztása más. A gádorból a konyhába és kamrába vezet ajtó. A konyha előtt helyezkedik el a padlós „szépszoba“, mögötte a tulajdonképpeni lakó szoba döngölt agyag padlóval. Itt éli a család mindennapi életét. A kamra mögött a gádor megszűnik, az istálló fala a gádor oszlopainak folytatásában épült. Néha egymás

⁶³ Vámos F.: i. m. 24. old.

mögé régebbi és újabb épület kerül, amikor jól láthatjuk a régi tornác nélküli vagy faoszlopokkal épült tornácos ház mellett az új bolthajtásos gádoros házat. E házak rendszeren fehérre meszeltek, Kapuvárott azonban az utcai front falának alsó részét 50—60 cm magasságig gyakran szürke vagy kék festékekkel mázolják be.

A legújabb házak egy része L' alaprajzú. E típusokon kívül a letűnt idők maradványa egy-két kontyos ház, néhány régi nemesi kúria és kastély, valamint Kapuvár emeletes házai teszik változatossá a házak formáját.

Falboronás ház. (Mihályi.)

Kapuvári—Rábaközben ma több mint 3.000 ház van. A házak számának növekedését a következő táblázat szemlélteti:

Év	1828.	1900.	1910.	1920.	1930.	1910. ⁶⁴
Házak száma	1.303	2.282	2.509	2.522	2.968	3.181

A világháború alatt alig építettek házat. 1920 után nagyarányú építkezés indult meg, a kiosztott házhelyek beépítésére. Nemcsak számbelileg növekedett a házak száma, de egészségügyi szempontból is öröndetes javulás tapasztalható.

⁶⁴ M. kir. Központi Statisztikai Hivatal közlése.

Népesség.

Kapuvári—Rábaköz lakosságának zöme nagy-közepes testalkatú, 167 cm körüli átlagos magassággal.⁶⁵ A testmagasság eme növekedését a XVIII. sz.-ban betelepített német és horvát jobbágyok beolvadása idézte elő. Ma már csak néhány idegen hangzású családnév utal erre a bevándorlásra. Kapuvárott és Babóton elég gyakran találunk mongoloid típusú egyéneket, ami könnyen magyarázható az itt maradt avar töredékek és betelepített besenyők beolvadásával.

A mai települések Garta kivételével (beolvadt Kapuvárba) az Árpádok korából származnak. Tehát a török idők előtt sűrű lakossága lehetett Rábaköznek. Sajnos e korból nem maradtak fenn adatok. A török nyomán itt is, mint hazánk más tájain, pusztulás járt. Az ország felszabadítása után ismét megindult a népesség gyarapodása, amely ma is tart. Az utolsó száz év adatai a következők:

Év	Lakosság száma összesen	Kapuvár ⁶⁶	Mihályi
1828	9.596	4.180	1.456
1836	10.342	4.379	1.616
1851	11.584	5.116	1.730
1869	12.983	5.951	1.574
1880	14.178	6.946	1.491
1890	14.815	7.605	1.417
1900	15.406	8.165	1.393
1910	15.204	8.230	1.310
1920	16.001	8.662	1.412
1930	16.493	9.538	1.452
1940	17.186	10.187	1.463

A lakosság száma lassú emelkedést mutat, ez a mezőgazdasági népesség általános jellemzője. 1900 és 1910 között a lakosság száma fogyott, aminek oka a kivándorlásban kere-

⁶⁵ Bartucz L.: Dunántúl antropológiai vázlata. 116. old.

⁶⁶ Gartával együtt.

sendő, amely ekkor érte el tetőfokát. 1904. dec. 31-ig a kapuvári járásból az alispáni jelentés szerint 2.327 egyén vándorolt ki Amerikába.⁶⁷ A kivándorlás legerősebb Kapuvárott, Gartán, Babóton és Kisfaludon. Voltak évek, amikor a kivándorlók száma meghaladta a természetes szaporodást. Kapuvárott (Gartával együtt) 1906-ban 135 volt az újvilágba költözők száma, ezzel szemben csak 103-an születtek.⁶⁸ A Cunard-hajókon szállított kivándorlók szomorú csoportjai okozták azt, hogy 1900 és 1910 között területünk lakossága fogyott.

A világháború után Amerika lezárta sorompóit. A kivándorlás megszűnt, de a szaporodás továbbra is lassú maradt. Rábaközben is megjelent az egyke. Területünk falvai közül egyedül Mihályi igazi egykés község, mert 20‰ alatt marad a születések száma, de közel van hozzá Kisfalud is: 20–25‰ között ingadozó születési arányszámával. Kapuvár, Veszékeny és Osló községekben 25‰ fölött van a születések száma. Mihályiban a legutolsó két évtizedben lépett fel a születések rohamos csökkenése. 1900-ban még 38.6‰ a születési arányszám. A világháború alatt ez az érték nagyot zuhant, de 1920-ban ismét 31 ‰-re emelkedett fel. Ettől kezdve hol lassan, hol gyorsan csökken az élveszületések száma: 1930-ban 22.7‰, 1935-ben 21.2‰, 1941-ben 15‰.

Ha az egyke okait kutatjuk, bár állandóan a megélhetési nehézségeket hangoztatják, ezt azonban nem fogadhatjuk el. A hat község közül ugyanis a leggazdagabban, Mihályiban van igazi egyke, pedig itt a legnagyobb a jólét a többihez viszonyítva. Utolsó és nem első helyen kellene állania eme szomorú rangsorban Mihályinak. Talán kezdetben a földbirtok elaprózódásától való félelem lehetett e kör megindítója, de később ehhez más, főleg erkölcsi okok járultak. Jellemző pl. a vasárnapi munkaszünet semmibe vevése, pedig ezt a környék falvai nagyon megtartják. Ha vasárnap idegen téved Mihályiba, bámul azon a nagy munkálkodáson, sürgés-forgáson, amit itt talál. Itt talán vasárnap sincs. — A többi falvak anyagilag sokkal rosszabb helyzetben van-

⁶⁷ Elő Dezső: Sarród monográfiája. 43. old.

⁶⁸ Legány D.: i. m. 62. old.

nak, különösen Kapuvár, ahol a földéhség igen nagy. Ha észszerű földreformmal és munkaalkalmak teremtetésével nem segítenek Kapuvár népén, a születési ezrelék itt is folytonos alább-alábbszáll, és eléri a kritikus 20‰-et. Ezután már csak az egyke következik.

Kapuvári—Rábaköz népsűrűsége 103, ami mezőgazdálkodással foglalkozó lakosságnál igen magas. E nagy népsűrűség a földrajzi helyzet következménye, mert a sopron—győri útvonal mentén fekszik területünk nagy része. Ez pedig Sopron vármegye legsűrűbben lakott vidéke. A Hanyág felé eső rész nagy területen szinte lakatlan. Kapuvártól északra már csak a trianoni határon túl vannak falvak, pedig ez a terület a lecsapolások következtében legnagyobb-részt gazdagon termő szántóföldekké alakult át. A magyarság erősítését szolgálná itt a németiség térfoglalásával szemben, ha színmagyar lakosságú falvakat telepítenének.

A trianoni ú. n. békével Kapuvári—Rábaköz határmenti területté lett. Nyugatra még messze, Sopront körülkerítve fut a határ, északon már a kapuvári községhatárt érinti az új országhatár. Rábaköz színmagyar lakossága ércfalként áll a német népiség terjeszkedésével szemben.

Területünk népessége túlnyomó többségben, 90‰-ban római katolikus. Csupán a két déli községet Mihályit és Kisfaludot lakják nagyobb számban evangélikusok, de egyik községben sem éri el számuk az 50‰-ot. A többi község csaknem tiszta katolikus. A „Cuius regio, eius religio” elvének alkalmazása mutatkozik itt, mert az Esterházy hitbizományhoz tartozó északi községek lakosságát a Nádasdyak letűnése után ismét katolikus vallásra térítették vissza. A két déli középbirtokos nemesi község továbbra is megmaradt evangélikusnak, illetve vegyes vallású községnek. Ma az evangélikusok területünk összlakosságának 6.5‰-át teszik ki. A zsidóság számaránya alacsony, 2.7‰, tehát az országos átlagot sem éri el. Túlnyomó részben a kereskedelem közép-pontjában telepedtek le.

A természeti adottságok, a termékeny áradmányos, néhol löszös talaj, a kedvező éghajlat mezőgazdálkodásra kiválóan

alkalmassá teszi a tájat. Az ipari nyersanyagok hiánya csak a mezőgazdasági ipar kialakulásának lehetőségét engedi meg. Végeredményben tehát a természeti viszonyok szabják meg a lakosság foglalkozását.

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása:⁶⁹

Mezőgazdálkodás	Ipar	Kereskedelem	Közlekedés	Közfoglalkoztatás	Nyugdíjas	Egyéb	Összesen
10.992	3.317	550	274	549	246	865	16.793
65.46 ⁰ / ₀	19.75 ⁰ / ₀	3.28 ⁰ / ₀	1.63 ⁰ / ₀	3.27 ⁰ / ₀	1.46 ⁰ / ₀	5.15 ⁰ / ₀	100.00 ⁰ / ₀

Mezőgazdálkodás.

a) Birtokviszonyok.

A túlnyomóan földművelő lakosság megélhetésének alapját a termőföld képezi. A földterület nagysága szabja meg a jövedelmet, amelynek eloszlása igen egyenlőtlen. Ennek alapja az egészségtelen birtokmegoszlásban rejlik. Kapuvári—Rábaköz birtokmegoszlását a Sopron vármegyei és országos átlaggal összehasonlítva a következő adatok mutatják:

Nagyságcsoport	Kapuvári—Rábaköz		Vármegyei arányszám	Országos arányszám
	kat. hold	%		
1 kat. holdnál kisebb szántóföld nélküli	49	0.17	0.38	0.7
1 kat. holdnál kisebb szántóföldes	895	2.98	2.5	1.3
1—5 kat. holdas	5.230	17.43	14.0	10.2
5—50 „ „	7.199	23.99	34.8	35.2
50—100 „ „	1.004	3.35	4.32	6.3
100—500 „ „	1.228	4.09	10.1	14.0
500—1000 „ „	967	3.22	4.9	8.0
1000—3000 „ „	1.029	3.43	14.15	12.3
3000 holdnál nagyobb	12.405	41.34	14.85	12.0

⁶⁹ 1930-as adatok.

Első pillantásra megállapítható, hogy a birtokviszonyok az országos átlagnál rosszabb képet mutató vármegyei átlagnál is kedvezőtlenebbek. A kisközép- és középbirtok rovására a végleteket képviselő törpebirtok és nagybirtok kerül túlsúlyba. Az első a földbirtok túlságos elaprózódására vezet, ami a termelés szempontjából feltétlenül káros. A nagybirtok túlsúlyát az Esterházy hercegi hitbizomány biztosítja, különösen Rábaköz északi részén. Valósággal összeroppantja a kapuvári kisbirtokosságot, hiszen itt a határ 77%-a tartozik ehhez a mammutbirtokhoz, amelynek ledönthetetlen ércfalát hiába döngeti a kapuvári magyar acélos ökke, nem enged. Ennek eredménye volt a múlt század végén és a XX. sz. elején az amerikai kivándorlás, mert a messze óceánon túl hamarabb tudott földet szerezni a magyar, mint szülőföldjén, amely hátjával csak „eltakar“, de megélhetést számára nem biztosított. Ez eredményezte és eredményezi ma is a nagy földéhséget, amely egy hold földért 4.500—4.800 P-t is megad. Ezért nyomulnak be a kapuvári kisgazdák messze a vitnyédi-, kiskisfaludi- és babóti határba földet vásárolni. Ez a földet ősi ösztönével oly mélységesen szerető fajta mindent megpróbál, csak hogy egy talpalattnyi földhöz jusson, de földszerzési vágyát a hitbizomány erősen korlátozta.

A többi községben lényegesen jobb a helyzet a nagybirtok szempontjából. Egyes helyeken viszont, mint Kisfaludon a földterület túlságos elaprózódása veti előre árnyékát és okoz sok nyomort.

Az egészségtelen birtokmegoszláson akart segíteni az 1920. évi földbirtokreform, kevés eredménnyel. A földhöz juttatott új birtokosok egy része nem rendelkezett megfelelő tőkeerővel a gazdaság berendezéséhez. Így a birtok az ő kezükben csak vesztített értékéből, mert felszerelés, némely esetben a kellő hozzáértés hiányában nem tudták a talajt jól megművelni és termőerejét trágyázással fenntartani. Mindezek ellenére szinte görcsösen ragaszkodik földjéhez a földreformos nincstelen, mert ezzel gondolja függetlenségét és önállóságát elnyerni.

A kisbirtokosok 5—50 holdas kategóriájában az 5—20 holddal rendelkezők száma nagy. A nagyobb kisbirtok, amely önállóságot és rossz termés esetén is biztos megélhetést nyújt, csanem teljesen hiányzik.

A jövő feladatai közé tartozik a birtokviszony kérdésének helyes megoldása. Csak olyanok, akik arra érdemesek, megfelelő felszereléssel és szakképzettséggel rendelkeznek, kapjanak földet. A lakosság többi részéről pedig megfelelő munkaalkalmak teremtetésével kellene gondoskodni.

b) Földmívelés.

Rábaköz virágzó földmívelésének és állattenyésztésének alapját az őstáj természeti viszonyai nyomán kialakult talajfélések adták meg. A Rábát kísérő öntéstalajokat és jóminőségű vályogtalajokat kelet felé nagyrészt erdei eredetű, barna színű, vasas lösztalajok, észak felé a Hanyáság peremén pedig humuszban gazdag lápi eredetű talajok váltják fel. A kedvező talaj- és éghajlati viszonyok, valamint a jó terméseredmények miatt a Rábaközt „Kis Kánaánna” is nevezték, amelyre mindig vágyakozó irigységgel tekintett a tőle nyugatra fekvő Cser kavicsos talaját művelő magyarja.

A XIX. századbéli aránylag magas mezőgazdasági kultúra továbbfejlődött és részben átalakult. A fejlődés egyik igen fontos mozgatója volt az Esterházy hercegi hitbizomány nagybérleti rendszere. Báró Berg Gusztávnak a kapuvári uradalom bérlőjének nevét ma is tisztelettel emlegetik. Nagy érdemei vannak Kapuvár gazdasági és kulturális fejlődésében. Az ő gazdaságában gyakorlatilag megvalósítva látta a környék népe az okszerű földmívelést és modern állattenyésztést. A kisgazdák e nagybérlet termelési rendszerét igyekeznek ellesni és utánozni. Így báró Berg uradalmi valószínű tanítói lettek a földműves népnek.

Ma az egész területen intenzív növénytermelés folyik. Bár a területnek csak 60%-a szántóföld, mégis ez az uralkodó.

Kapuvári—Rábaköz területének művelési ágak szerint való megoszlása:

Szántó:	18.267 kat. hold	60.88%
Kert:	381 „ „	1.27 „
Rét:	3.656 „ „	12.18 „
Szőlő:	4 „ „	0.01 „

Legelő:	1.160	„	„	3.87	„
Erdő:	5.145	„	„	17.15	„
Nádas:	90	„	„	0.30	„
Földadó alá nem eső:	1.503	„	„	4.34	„
Összes terület:	30.006	kat.	hold	100.00%	

A 17%-ot kitevő erdő a táj életében nem játszik olyan fontos szerepet, mint kellene, azért, mert jórészt már a tulajdonképpeni Hanyasághoz tartozó „Öreg éger“ alkotja, másrészt teljes egészében a nagybirtokhoz tartozik, és így mint munkaalkalom a téli írtások idején nyújt igen sovány kereseti lehetőséget a nincsteleneknek.

Legfontosabb a szántóföld területe, ahol igen változatos növénytermesztés folyik. Ha bejárjuk a határt, a példás rendben fekvő földeken a legkülönbélebb növényeket találjuk. Változatos növénytermelésre mutatnak az alábbi adatok, amelyek Osli szántóföldi területének bevetett növények szerinti megoszlását tüntetik fel:⁷⁰

Őszi búza	130	kat.	hold	1.000	□öl
Tavaszi búza	24	„	„		
Rozs	64	„	„	400	
Tavaszi árpa	461	„	„	700	„
Zab	87	„	„	300	„
Kukorica	162	„	„	900	„
Burgonya	13	„	„	576	„
Cukorrépa	193	„	„		
Takarmányrépa	115	„	„	389	„
Szójabab	10	„	„		
Kender (rost)	56	„	„	1.200	„
Len (rost)	30	„	„		
Len (mag)	53	„	„		
Lucerna	183	„	„	1.300	„
Lóhere	10	„	„		
Mohar	33	„	„	200	„
Csalamádé	46	„	„	1.500	„
Zabosbüköny	41	„	„	1.385	„

Területünk az árpa igazi hazája. Az összes növények közül legnagyobb területet, a szántóföldek 23.25%-át foglal-

⁷⁰ 1941. évi adatok.

ja el. A termelt árpa egy részét, mint sörárpát értékesítik és a soproni, budapesti sörgyárok dolgozzák fel. A nyári aszály miatt elég gyakran nem terem sörárpa, mert a nagy melegben a szemek megszorulnak és apróbb, kissé zsugorodott szemek keletkeznek. Sokkal nagyobb az az árpamennyiség, amit szemesen vagy megdarálva takarmányozási célokra, főleg sertéshízalásra fordítanak. A 70–80 kg-os jorksir sertések az ú. n. „frislingek” hízalására nem kukoricát, hanem árpát használnak. Az árpa mellett búzát a termőterületeknek csak 16.5%-án termelnek. A kapuvári piacon mégis sok búzát adnak el, mert az árpát takarmányozási célokra a gazdaság keretein belül használják fel, a búza ellenben a vetőmag és kenyérgabona kivételével mind a piacra kerül. A nemesített fajtákat termesztik. A humoszos talajra kitenyészített Esterházy-féle nemesített búza nagyon elterjedt. Hibája, hogy éréskor kalásza könnyen letörik. Mivel vidékünk lakossága nem a mezőgazdasági kísérletek által leghelyesebbnek megállapított időben, a viaszéréskor végzi az aratást, hanem valamivel későbbben, sokan a Bánkúti-féle nemesített búzafajták termelésére tértek át. Pár év múlva az Esterházy fajtákat egészen ez a fajta fogja felváltani.

A búza számára kedvező talajon rozsot csak igen elvétve termelnek. A zabtermelés a lótenyésztéssel kapcsolatos. Eladásra nem igen termelnek zabot. A mezőgazdálkodásra jellemző a szántóterület megoszlása a legfontosabb gazdasági növénycsoportok szerint:

gabonafélék a bevetett terület	48.22%-át foglalják el,
kapások a bevetett terület	27.83%-át foglalják el,
ipari növények a bevetett terület	2.95%-át foglalják el,
takarmánynövények a bev. terület	19.60%-át foglalják el,
egyéb növények a bevetett terület	1.40%-át foglalják el.

A kapások közül a cukorrépa és takarmányrépa vezet. A cukorrépát a jelen század elején és a húszas évek után nagyobb mértékben termelték mint ma. Termelésére a nagybirtokon gazdálkodó bérlők tanították meg a rábaközi gazdákat. (Báró Berg bérgazdasága). A kedvező talaj- és éghajlati viszonyok elősegítik a termelését. A téli előleg fokozta, a répa beszállításakor felmerülő levonások és a cukorgyárak mázsálóinak önkényeskedése kedvezőtlenül hatott a ter-

melésre. Ma területünk évi termelése 200.000 q körül van. A cukorrépát a petőházi cukorgyár dolgozza fel. A gyártól visszakapott répaszeletet és melaszt az állatállomány takarmányozására használják fel.

A burgonya termelésére kedvezőtlen lúgos kémhatású talajok miatt e növény termesztése messze elmarad a cukor és takarmányrépa mögött. A kukoricát nem termelik nagyobb mértékben, pedig a talaj számára különösen alkalmas. A termést részben piacra viszik, részben takarmányozásra használják. Igen kicsi az a mennyiség, amit emberi táplálkozásra fordítanak.

Rábaköz érdekességei közé tartozik a cikória termelés. Kizárólag a kisgazdák termesztik, és a mosonszentjánosi Franck Henrik féle pótkávégyárnak adják el. Termesztése jobban jövedelmez, mint a cukorrépáé, mert igénytelenebb és alig van kártevője. Kiszedés után gyökerét úgy tisztítják meg, mint a cukorrépáét, és azonnal a gyárba szállítják, hogy a fonnyadást elkerüljék.

A legelők területe rendkívül csekély. Nem is elégítik ki az állattenyésztés szükségleteit. A természetes takarmányt, a rét füvét mesterségesen termelt takarmánynövények pótolják. A lóhere- és lucernás földeken is legeltetnek, mert tudják, hogy az állatnak szabadban való mozgásra feltétlenül szüksége van. A 12%-ot kitevő rét jelentékeny része a Hany-ság peremén vagy már a Hany-ságban fekszik, tehát legalább egy része területünkől kirekesztendő.

Kapuvári—Rábaközben igen sok takarmányt termelnek, amit a mezőgazdasági üzem másik ága, az állattenyésztés értékesít. Takarmányból piacra semmi sem kerül, mert rossz gazdának tartják azt, aki takarmányt ad el. 1941-ben 3.585 kat. holdat vetettek be takarmánynövényekkel, ami a szántóterület 19.6%-át teszi ki. Legfontosabb takarmány a lucerna (a szántóterület 5.53%-a), amelyet zölden és szénává szárítva etetnek. A lóherét azokon a területeken vetik, ahol a lucerna nem díszlik. Igen fontos takarmánynövény a csalamádé (a bevetett terület 4.29%-a). A csalamádét csak zöldtakarmánynak használják, erjesztett formájában nem ismerik. Néhol mint másodterményt a főtermény betakarítása után vetik. A tavaszi takarmánykeverékek közül a zabosbúkkönyt termelik. Termelésére a nehéz, kötött talaj kitűnően alkalmas. Zöl-

den etetik és szénává szárítják. A kora tavaszi zöldtakarmányok közül a takarmányrozsot és bíborherét kell megemlítenünk.

Az ipari növények termesztése a legutóbbi években tör előre. A kapuvári kender- és lenfeldolgozó megalapítása magával hozta a kender és lentermelés felkarolását. Egyelőre csak az Esterházy hercegi hitbizomány termeli ezeket a főnálnövényeket (194 kat. hold kender, 318 kat. hold len), de tőle eltanulják a kisgazdák és amennyiben jövedelmezőnek mutatkozik, pár év múlva a kishirtokon is jelentős területeken fogják termeszteni. A kezdeményező lépések már megtörténtek.

Ezen sokoldalú növénytermelés kedvező vetésforgó összeállítását teszi lehetővé. Általában négyes vetésforgót használnak: 1. év: kapás, 2. év: tavaszi gabona, 3. év: szálas takarmánynövény, 4. év: őszi gabona. Egy másik gyakran használt vetésforgóban a következő a sorrend: 1. év: búkőny, majd trágyázás után csalamádé, 2. év: búza, 3. év: árpa, 4. év: takarmány. A jó vetésforgó hatását fokozza a gyakori trágyázás, amely a belterjes állattenyésztéssel kapcsolatos. Mindezek a körülmények fokozzák a termésátlagokat, amelyek jóval felülmúlják az országos átlagot. Búzából 12—14 q, zabból 14 q, árpából 15 q, cukorrépából 130—150 q az átlag, közepes termést számítva. Vannak különlegesen jó termések, amikor a búza 15—16 q-t hoz kat. holdanként.

Gyümölcstermelés szempontjából vidékünk nagyon elmaradt. Kisfaludon és Mihályiban kedvező talajviszonyok mellett csak a saját szükségletünk kielégítésére termelnek gyümölcsöt, pedig minden adottság megvan a nagyméretű gyümölcstermelésre, csak a szaktudás hiányzik. Gyümölcsfa ápolással, kártevők elleni védekezéssel mit sem törődnek, így pedig nem lehet gyümölcsöt termelni. Az utóbbi években a vármegye minden út mellé gyümölcsfákat ültetett, és azokat szakszerűen gondoztatja. A jó példa talán vonzani fogja a gazdákat is, és több gondot fordítanak majd ezután a gyümölcsfákra.

Konyhakerti növények termelésével mindössze néhány kertész foglalkozik, akik a kapuvári piacot látják el zöldségfélével. A gazdák szükségletüket a saját maguk termelvényeiből látják el. A Kistrába állandó magas vízállása és sza-

bályozható vízmennyisége a termékeny talajjal együtt a bógár rendszerű kertészkedés kialakulására kiválóan alkalmas. Sajnos, az itt lakó népesség még nem ismerte meg ennek nagy jelentőségét.

c) Állattenyésztés.

A legelőterületek nagysága igen kicsiny (3.8%) — bár az egyenletesebb csapadékeloszlás és jó talajviszonyok következtében nem hasonlíthatók az Alföld szikes legelőihez, — mégis rendkívül fejlett az állattenyésztés. Ennek alapját a nagymértékű takarmánytermelés adta meg. A gazdák jól ismerik a friss levegő és naponkénti jártatás nagy fontosságát, ezért meghonosodott az a szokás, hogy az egyes községekben fogadott „őrzőgyerekek” vagy a gazda gyermekei vezetik, hajtják ki a szarvasmarhákat a lóhere- és lucerna-földekre, vagy a rétekre, ha az időjárás megengedi. Reggelként a falvakból minden irányban 2—16 marhából álló „gulyák” indulnak ki a határba. Ez a legeltetés, valamint a jó takarmányozás és gondozás alakította ki „Rábaköz néhez, kötött, vályogos barna agyagtalaján azt a nagytestű, erőscsontozatú, tej- és erőtermelésre, valamint tenyészállat nevelésre kiváló szarvasmarhaanyagot”, amelyet újabban a bonyhádi és mosonmegyei tájfajta mellett sopronvármegyei tájfajtának szoktak nevezni. Kapuvári—Rábaköz állatállományának több mint 90%-át ez a szarvasmarha fajta alkotja, amelyet a vidék színmagyar kiscgazdái tenyésztettek ki. Ha a hercegi uradalom kapuvári birtokához tartozó, de már a hanysági legelőkön tenyésző magyar gulyáit leszámítjuk a vidék szarvasmarhaállományát 100%-ig pirostarka fajtából állónak tekinthetjük. Ez a fajta hízlalásra és tejtermelésre egyaránt kiválóan alkalmas. A „szakértők véleménye szerint — általában jobb tejelő mint az ország egyéb részén található magyar pirostarka”⁷² fajták. Ez a tulajdonsága a régebbi lapály, rajnai és fries, újabban pedig a szimmentáli nemesítő keresztezésnek köszönhető. Nem tartozik a ritkaságok közé, hogy a rábaközi kiscgazdák Svájcból hozatnak tisztavérű szimmentáli tenyészállatokat, amelyek utódait te-

⁷¹ Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. 120. old.

⁷² Soproni Elek: i. m. 121. old.

nyészállatként igen jó áron értékesítik. A tejtermelésre kitenyésztett fajta tejét a minden községben megalakult tejszövetkezetek dolgozzák fel vajjá vagy tejszínne. A tejszint a környék nagyobb üzemei Kapuvár, Csorna, Répcelak községekben dolgozzák fel, és szállítják Budapestre, de külföldre, Bécsbe is sokat kivisznek. A tejért havonta felvett összeg a gazdaság bevételeit egyenletessé teszi.

A tejtermelés mellett a minőségi állattenyésztés egyik igen fontos jövedelmi forrás. Részből tenyészállatokat, részben hizlálásra való tinókat adnak el. Az állatok törzskönyvezése már régebbi időtől kezdve folyik és mindinkább elterjed.

Az állattenyésztés mellett a legutóbbi években a marha hizlálás tett szert nagyobb jelentőségre. Bár nem olyan intenzív, mint Sopron vármegye nyugati részének községeiben, mégis igen fontos. A kiscsordákat a m. kir. Külkereskedelmi Hivatal irányításával szállították külföldre, Német- és Olaszországba a hízott marhákat.

Erre a külföldi szállításra előnyösen hatott a kedvező földrajzi helyzet, mert a szállítmány hamarabb érkezett meg rendeltetési helyére, ez kevesebb súlyvesztést és nagyobb hasznot hozott a gazdáknak.

A szarvasmarhatenyésztésben területünkön első helyet foglalja el Mihályi. Különösen szép formájú, és erős testalkatú állatait csak Rábacsanak (nem tartozik területünkhöz) állatállomány mulja felül. Ehhez hasonló, de nem egészen ilyen fejlett állattenyésztést találunk Babóton és Kisfaludon. Aránylag legtöbb marhát mégis Osliban tartanak, ahol a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság közül minden lélekre 1.22 számos állat jut. Ilyen szempontból messze elmarad tőle Kisfalud, az állatok száma aránylag majdnem csak a fele, az előbbinek, mert egy lélekre csak 0.69 számos állat esik.

A szarvasmarhát kismértékben használják fogatos munkák elvégzésére. Bár a kötött talaj erős ígásállatot kíván, mégis csak elvétve látunk ökröket gazdasági munkára fogva. A vidék igazi ígás állata a ló. Az intenzív földműveléssel kapcsolatban számuk lassú, de határozott emelkedést mutat. Néhány nagygazdaságban helyüket a traktor foglalta el, de csak a nehezebb szántóföldi munkánál. A könnyebb munkákat itt is a ló végzi. A lóállománynak több mint a felét, 66.3

%-át a nyugati hidegvérű fajták alkotják, amelyek az eléggé kötött talaj megmunkálására jobban alkalmasak. A hidegvérű fajták tenyésztését előmozdították a híres soproni lóvásárok, ahol a bécsi fuvarosok ezekért a nehéz lovakért 1.200—1.400 forintot is fizettek a világháború előtti időkben, ami akkor igen nagy értéket jelentett. Ezekben az okokban kell keresnünk, a babóti és kapuvári lótenyésztés alapjait. 1916-ban Kapuvárott állami fedezettő állomást állítottak fel. Az itt tartott belga ménnek jelentékenyen javították a lóállomány minőségét. A kapuváriak vásárolt csikók felnevelésével foglalkoznak. A vásárolt csikót néhány évig dolgoztatják, majd amikor a legértékesebb, tovább adják. Az ár egy részét fordítják csak újabb vásárlásra, a többi a gazdaság bevételeinek jelentős részét teszi. A többi falvakban az igás állat szükséglet kielégítésére vásárolnak és tenyésztnek lovakat. A melegvérű fajták közül a nehezebb félvéreket szeretik.

A XIX. sz. végén elhanyagolt sertésenyésztés a 20-as évek közepén óriási lendületet vett. 1925. és 1935. között 100 %-kal növedekett a sertésállomány Kapuvári—Rábakozben. E hatalmas méretű fejlődést az 1923-ban megalapított kapuvári hercegi húsárúgyár indította meg. Ez az évenként 30.000 db sertést feldolgozó üzem az uradalom termelésén kívül a környék kiskgazdáinak sertéseit jó áron vásárolta össze. Minthogy a vásárló az angol hússertést kereste és azért magasabb árat fizetett, a sertésállomány összetétele egészen átalakult. Míg 1911-ben a hússertések 16.4%-át tették ki az állománynak, ma már 90%-át. A Kapuvár közelében fekvő falvakban alig találjuk meg a magyar mangalicát pl. Veszékenyben a sertések számának 1.8%-át teszi ki a zsírsertés. A gazdák csak 1—2 mangalicát hízlalnak, mert leölésre zsírosablnak tartják. A sertésenyésztéssel kapcsolatos az árpadarmelés, mert a fiatal állatnak legjobb takarmány az árpadara. A fiatal állatokat 70—90 kg-os súlyig hízlalják és aztán értékesítik. Ezt „frislingelésnek“ nevezik. Mikor a kapuvári húsárúgyár beszüntette üzemét (1937), tovább folyt a hízlalás, de akkor a pápai és budapesti piacra szállították a hízott sertést.

A legutolsó három évben ez a virágzó sertésenyésztés hanyatlásnak indult. A háború okozta takarmányhiány, az

árak törvényes megállapítása, a kapuvári húsárúgyár üzemének beszüntetése, majd az újabb megnyitás után bizonytalan felvevőképesége okozta a sertések számának rohamos csökkenését. A háború után valószínűleg ismét előtérbe került a húsertés hízlalása.

A legutolsó időszak kivételével virágzó sertésitenyésztéssel ellentétben a juhtenyésztés halálra van ítélve. A legelőterületek állandó csökkenése a Hanyság peremfalvainak nagy gazdaságaiba szorította vissza a juhászatot. Csak Osló, Veszvény és Kapuvár uradalmaiban tartanak juhot, de a Hanyság legelőinek feltörésével számuk állandóan fogy.

A kecskét a rábaközi ember szegénység jelének tartja, ezért nem szereti. Csak néhány igazán szegény ember tartja, ha kicsit jobban megy a dolga, ez is túlad rajta és tehenet vásárol magának.

A baromfitenyésztés régi multra tekint vissza. A múlt század végén és a jelen század elején részben a Rábaköz látta el Bécset baromfival, tojással. A német „tikászok”⁷³ nagy szekerekkel járták rábaközt és vásárolták jó áron a csirkét, libát, kacsát és tojást. A háború után a német kereskedők elmaradtak, és az értékesítés megakadt. Sopron, Kapuvár, Csorna, Beled piacán értékesíthető a baromfi, azonban sokkal olcsóbban, mint a háború előtt. Az értékesítést megkönnyíti a területünk közelében 1938-ban a „Hangya” által Magyarkeresztúron létesített tojás- és baromfigyűjtő telep. Az értékesítés további megszervezése még nagy fejlődési lehetőségeket rejt magában. A legnagyobb számban a magyar parlagi tyúkot tenyésztik. A Kistrába vize, valamint a falvak végén mindenütt található gödrök a kacsá és libatenyésztésre kedvezőek. A fehér magyar kacsát és ludat tenyésztik. A baromfitenyésztést igen kedvezően előmozdítja a kapuvári községi mezőgazdasági népiskola mintaszerű baromfitenyésztete.

A méhészet jelentéktelen. A tarlók gyors felszántása, a kevés mézelő fa (akácerdő nincsen), a méhészet nagyobb-mérvű elterjedését megakadályozza.

Állatállomány:

Év	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi
1895	6.584	1.360	4.624	2.993	28.482
1911	6.361	1.547	5.857	2.793	— . —
1935	7.752	2.072	11.622	2.126	63.769

Ipar és kereskedelem.

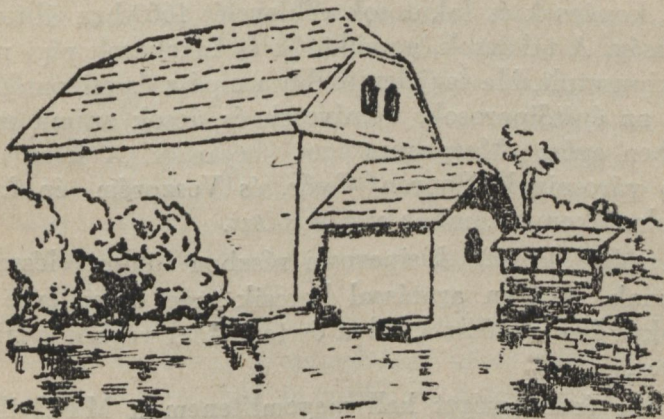
A természeti adottságokon az ember kezemunkája nyomán kialakult kultúrtájban a földművelés és állattenyésztés dominál. Az ipar a mezőgazdasági táj nyújtotta nyersanyagokat dolgozza fel. Elsősorban tehát mezőgazdasági ipar alakulhatott ki és kisebb mértékben a földműves lakosság szükségleteit kielégítő iparágak. Az ipar főleg a vidék középpontjában, Kapuvárott telepedett meg.

Az intenzív mezőgazdálkodással elfoglalt lakosság körében nagyobb mérvű háziipar nem alakult ki. Háziipart találunk Kiszaludon, ahol a fafaragást űzik. A közeli erdők tölgy és kőrisfáját dolgozzák fel hidassá, (fából készült lábas disznóól) szánná, küllő és kerék talpfává. Kész árúikat a kapuvári vásárokon értékesítik.

Kapuvárott kötött és horgolt terítőket, csipkéket készítenek. A kész árúkat a „Kapuvári Háziipari Szövetkezet” értékesíti. A házi iparral foglalkozó napszámosasszonyok és törpebirtokosok feleségei szép jövedelemhez jutnak kivált a téli hónapokban, bár a szomszédos Hövej értékesebb hímzésesei nagy versenyt jelent a kapuvári kézimunkára.

A mezőgazdálkodásra épült a malomipar, amely a Kiszrába vonalára és Kapuvárra koncentrálódik. A Kiszrába észak—déli folyásán néhány km után újabb és újabb malom tűnik fel: Mihályiban egy, Kiszaludon 2, Kiszalud és Kapuvár között kinn a határban 2 (babóti alsó és felső malom), Kapuvárott 2 malom őrli a Kapuvári—Rábaköz nemesített búzáján kívül egész Rábaköz gabonáját. A Kiszrábától keletre Rábaközben alig van 1—2 gőzmalom, így a Kiszrába malmai messze vidék gabonáját vonzzák magukhoz. Forgatmuk ezért nagy. A kapuvári két malom egyike részben vízi-, részben gőzmalom, a másik szívógázmotorral hajtott malom. A báró Berg által épített gőzmalom napi 4.5—5 vagon

gabonát őröl. A környék ellátásán kívül jelentékeny mennyiségű lisztet szállított külföldre. A Kistrába malmai 1—1.5 vagon napi teljesítményükkel a távolabbi környéket is ellátják liszttel, kivitelre azonban igen keveset dolgoznak.

Malom a Kistrabán (Babóti felső-malom.)

A sertésenyésztés fellendülését mozdította elő a kapuvári húsárúgyár működése, amely kolbászfélék, szalámi, prágai sonka és konzervek készítésére rendezkedett be. Árúi az ország nagyobb városaiban levő lerakatain kívül Ausztriába, Németországba, sőt Amerikába is eljutottak. A húsgyártás melléktermékeiből glicerint, szappant és vérlúgsót készítettek. Üzeme 1937-ben beszüntette és csak 1940-ben nyílt meg újra a „Hangya” kezelésében. A 140 állandó munkással dolgozó üzem ma a hadsereg számára készíti kiváló húskonzerveit.

A mezőgazdaság termelésére épült fel a Kapuvárott alakult len- és kenderfeldolgozó üzem. Az Esterházy uradalomban termelt kendert és lent áztatja, töri, tilolja, „vitorlázza.” Az áztatásra a Kistrába vizét használják fel. A rostot fonásra készítik elő. Kár, hogy a fonást és a szövést nem itt végzik, mert így a föld elaprózódása következtében Kapuvár iparosodásra utalt lakossága nagyobb mértékben juthatna munkalehetőségekhez.

A közelben nincs olyan nagy város, ahol a tejet könnyen lehetne értékesíteni. Ezért a tejet feldolgozva értékesítik. A múlt század végén alakultak erre a célra az első tejszövetkezetek, ma már minden faluban működnek. A tejet

vajjá dolgozzák fel és Budapestre, részben külföldre szállítják.

Az iparosodás középpontja Kapuvár. A már említett gyárakon kívül itt a kisipar is jelentékeny. A kapuvári bogárnokok, kovácsok és lakatosok céhlevelét 1669-ben állította ki az uraság. A takácsok, gombkötők és fazekasok régi mestersege kipusztult. Ma legjelentősebb a cipész és csizmadia ipar. Nagy az építőiparosok, kőművesek és ácsok száma is, akik régebben egész Magyarországot bejárták. A környék nagyobb városainak, Sopron, Győr, és Veszprém építkezéseiben jelentékeny számban vettek részt.

A többi község kisiparosai részben földműveléssel foglalkoznak. Nyáron aratással keresik meg egész évre a kenyerüket és csak ősszel, télen és tavasszal végzik ipari munkájukat.

Mint érdekességet kell megemlítenem a Mihályiban levő szárazjéggyárt. A földolajkutatás alkalmával a föld mélyéből szénsavgáz tört elő. Ezt dolgozza fel az előbbi üzem. Napi 1000 kg szárazjég gyártására alkalmas kísérleti telepet állítottak fel, de 1938-ban lezárták. A jövőben, amikor újra nagyobb távolságokra kell élelmiszereket szállítani, még nagy jelentőségre tehet szert ez a telep. A Mihályi környéken végzett mélyfúrások földolajat nem hoztak felszínre, de a szakemberek meggyőződése, hogy a további kutatások eredményre fognak vezetni.⁷³ Ha ez teljesül, az olaj egészen megváltoztatja a táj képét. A ringó búzatáblák helyét furótornyok, ipartelepek, gyárak foglalják el, az apró falvak eltűnnek, helyükön a gyárak munkásházai fognak felépülni. A mai mezőgazdasági táj igen hamar ipari tájjá alakulna át.

A túlnyomóan agrár népesség termelvényeit a *kereskedelem* értékesíti. A kereskedelem központja Kapuvár, alacsonyabbrendű központ Mihályi. Kapuvár vásárai a múlt században messze túlszárnyalták a tőle keletre fekvő Csornaét, azonban a hegyeshalom—szombathelyi vasút megépítése, amelyet a csorna—pápai követett, a versenyt Csorna javára döntötte el. Ha ezek a vasútak Kapuváron keresztül épültek volna meg, ma egy húszezres virágzó kereskedő vá-

⁷³ Baromfikereskedő.

⁷⁴ Papp Simon: A Magyar-Amerikai Olajipari Rt földiolaj és földigáz kutatásai a Dunántúlon.

ros állana a nagyközség helyén. Csorna lett a vasúti csomópont, ami maga után vonta iparának, kereskedelmének erősödését és a városias forma kialakulását.

A kereskedelmet leginkább az országos vásárokon bonyolítják le. Kapuvár és Mihályi állatvásárai híresek. A kapuvári vásárokat külföldi, német és olasz kereskedők keresik fel és vagonszámra szállítják ki az országból az összevásárolt állatokat. A sertések egy részét a kapuvári húsrággyár vásárolja fel, másrészt Budapestre szállítják. A hízott marhákat a Külkereskedelmi Hivatal irányításával szállítják Német- és Olaszországba. A baromfit a Hangya magyarkeresztúri telepe, a soproni és sopronkörnyéki kereskedők vásárolják össze.

Az állatkereskedelem mellett igen élénk a gabonakereskedelem. A kapuvári kereskedőkön kívül Magyarkeresztúr is sok gabonát vesz meg és szállít el. A gabonát kocsin szállítják Kapuvárra vagy Magyarkeresztúrra, ahol vonatra rakják.

A helyi kiskereskedelmet szatócsüzletek és a Hangya fióküzletei bonyolítják le. A Hangya előretörése mindinkább tapasztalható, bár a sok adminisztrációs költség miatt sokszor nem veheti fel a versenyt a zsidó kereskedőkkel. A környék lakossága ruháját, lábbelijét, és más fontosabb iparcikkeit Kapuvárott szerzi be. Ez a kereskedelmi központ. Kapuvár kereskedelme még ma is igen nagy részben zsidó kézben van. Az „őrségváltás” csak lassan megy végbe.

Közlekedés, úthálózat.

A közlekedés irányát a földrajzi helyzet és természeti tényezők szabták meg. Északon a Hanyság gátolta a közlekedés kialakulását. Itt ma sem vezet az egykori mocsáron át sem műút, sem vasút. Bécs és Budapest vonzása a kelet—nyugati irányú utak kiépítését eredményezte. Ez a kelet—nyugati útvonal már a rómaiak idejében megvolt és a középkorban is tekintélyes forgalmat bonyolított le, de nem a mai irányt követte, hanem Kapuvár—Árpás—Koroncó falvakon keresztül vezetett Győrbe. Az Öregrábát Árpásnál illetőleg Mórachidánál lépte át. Még a XVIII. sz.-ban is ez a legjobban kiépített útvonal. (József császári térkép). A XIX.

szó második felében építik meg a győr—csorna—kapuvár—soproni országútat. Babótnál torkollik a régi útba és rajta fut Sopronig. Ma ez a fő közlekedési vonal, mert 1939-ben elsőrendű műúttá építették át. Kanyarulatait levágták, ezért Szárföldnél eltér a régi úttól és nyílegyenesen halad Kapuvár felé. A Kistrába új betonhídján keresztül kanyarodó nélkül lép rá a soproni útra, ott ahol előbb derékszögű kanyarodója volt. Egész hosszában beton, illetve aszfalt burkolatot kapott. Forgalmas út vezet Kapuvárról Kisfaludon és Mihályin keresztül Beledbe. Kapuvártól északra kiépített közútakat nem találunk. A kevésbé gondozott dűlőutak kettő kivételével vakon végződnek a Hanyság felé. Területünkől keletre Bósárkánynál és nyugatra Pomogynál szeli át az egykori mocsarat egy-egy másodrendű műút.

Az országutak jól gondozottak, mindegyik bazalt burkolatú. A közlekedés eszköze a lövontatású kocs, amit itt szerkénnek neveznek. Ökörfogatot csak gazdasági munkára alkalmaznak. Utóbbi években a gépkocsi közlekedés lendült fel nemcsak Kapuváron, de más falvakban is lehet bérautót találni.

A kerékpár igen nagymértékben elterjedt. Érdekes képet láthatunk gyakran aratáskor az uradalmi búzatáblák végén, ahol 30—40 kerékpár áll készen arra, hogy a fárasztó munka után gazdáját hazaszállítsa.

Míg az országutak a vármegye bőkezű gondoskodása folytán igazán elsőrangúak, a helybeli forgalmat lebonyolító dűlőutak nedves időben rendkívül rosszak, mert semmi gondot sem fordítanak rájuk.

A múlt század végén építették vidékünk egyetlen vasútját, a győr—sopron—ebenfurti vonalat. A szombathely—hegyeshalmi vasutat is Kapuváron keresztül akarták megépíteni, de ez a kapuváriak ellenállásán megghiúsult, akik attól való félelmükben, hogy az amúgy is kevés földjük egy részét a vasútépítés céljaira kisajátítják, minden eszközt megragadtak annak elgáncsolására. Ennek eredményeképpen Csornán keresztül építették meg a vasutat, ami maga után vonta a csorna—pápai vonal kiépítését is. Csorna vasúti csomóponttá lett. Helyzeti energiája megnövekedett, úgy hogy ipara, kereskedelme és közlekedése ma megelőzi Kapu-

várt. Jellemzően világít rá a két község helyzeti energiájára a forgalom néhány következő adata:

Szállított személyek száma:

Év	Kapuvár:	Csorna:
1900	43.460	50.381
1910	58.288	70.116
1920	82.651	126.944
1930	62.988	77.130
1937	49.542	82.669

Az elvesztett vasutat a 30-as évektől kezdve a kapuvár —beledi autóbusszjáratokkal igyekeztek pótolni, de kevés eredménnyel, mert az útasok csekély száma miatt a járatokat egy időre be is szüntették, később újra megindították.

A hercegi uradalom kapuvári gazdaságának forgalmát lóvasútak bonyolítják le. Ezek a Hanyság belseje felé vezetnek és az uradalomhoz tartozó egyes majorokat kötik össze.

Kapuvári rábaköz népének élete.

A vidék lakosságában a társadalmi elkülönülés mindeütt megtalálható, néhol merev elzárkózássá fajul. A szellemi foglalkozású ú. n. intelligencia nagy része a községek és Kapuvárott a járás közigazgatásában vesz részt. Egyes helyeken mereven elzárkózik a társadalom többi rétegétől, más falvakban azonban — talán azért, mert a tehetősebb gazdák családjából kikerülő tisztviselők száma nagy — jobban beolvad a falu társadalmába és annak igazi vezetője, irányítója lesz. A községekből kinőtt iskolázott társadalmi réteg tagjai a falvak számára rendszerint elvesznek, mert különböző pályákon elhelyezkedve szülőfalujukba többé vissza nem kerülnek.

Az iparos osztály csak Kapuvárott alkot külön társadalmi réteget, mert a többi falvakban igen gyakran földet is művel vagy nyáron aratómunkát vállal, így valósággal beolvad a törpe vagy kisbirtokosok közé. A kapuvári iparoság öntudatos, a „pógár” lenézésére hajlamos, de vágyakozva tekint a tisztviselő osztály felé.

Kevés számú, de mégis jelentős társadalmi réteget al-

kot a módosabb gazdák csoportja, akik a falvak irányítói. Vagyonukra támaszkodva mindenkitől függetlenek, büszkék, önértékesek, anyagi gond nélkül élnek. Ők az újabb gazdálkodási formák bevezetői és a falu szervezői. Gyermeküket tanítatják, és ha lehet, tisztviselőt nevelnek belőlük.

Értékes és számbelileg nagy csoportot alkotnak a kisbirtokosok. A földéhség nagymértékben tapasztalható náluk, mert a nagy parasztbirtokosok csoportjába akarnak bejutni. Kissé konzervatívok, amíg saját szemükkel nem győződnek meg valamely gazdasági újítás helyes voltáról, addig azt nem követik. Ha azonban a gyakorlatban beválnak látnak valamit, nem kell a rábeszlés, maguk is csinálják. Munkabírájuk kitűnő, össze sem hasonlítható az uradalmi cseléd-ségével, mert tudják, hogy maguknak dolgoznak.

Egy másik nagy, de nem egységes osztályt alkotnak a törpebirtokosok, mezőgazdasági munkások és uradalmi cselédek. Legrosszabb helyzetben vannak a mezőgazdasági munkások, ezek között is a ninestelenek, akiknek semmiféle ingatlanuk nincsen. Helyzetük sokkal bizonytalanabb, mint a biztos kenyéren élő uradalmi cselédké és a törpebirtokos mezőgazdasági munkásoké. Télen alig találnak munkalehetőséget, néha esős, havas, hideg időben 4—6 km távolságra járnak erdei munkára. 1 P, 1.20 P napi keresetért. Pedig a gyermekáldás itt nagy, az egyke ismeretlen. Ezért üti fel fejét közöttük az elégedetlenség, és követnek szélsőséges politikai irányzatokat, amelyek csak eszközül használják fel őket. Kevesen vannak, csak Kisfaludon emelkedik 8%-ra a számuk. Ennek oka, hogy a Rosinger-féle 1000 holdas birtokot a földreform során felparcellázták, azonban az ott megélhetést találó cselédekről nem gondoskodtak. Kedvezőtlen helyzetüket előmozdítja az is, hogy a szomszéd határban már nem mennek el sem arató, sem időszakos munkára.

Valamivel jobb helyzetben vannak a mezőgazdasági cselédek. Járandóságuk alacsony nivójú, de minden időben állandó megélhetést biztosít számukra. A cselédkommenció értéke Soproni Elek számításai szerint 1938 végén a következő volt: Esterházy hercegi hitbizomány, Kapuvár: 747.60 P; Mesterházy Ernő birtoka, Babóton és Osliban: 745 P; dr. Ajkay István birtoka, Kisfalud: 712.60 P; Fiáth Pál birtoka,

⁷⁵ Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. 108. old.

Mihályi: 735 P;⁷⁵ A cselédség megélhetésének egyensúlyát felborítja a sok apró gyermek. Különösen addig jelentenek nagy gondot a szülőknek, amíg nincs közülük egy sem, aki keresetével a szülőket segítené. Kíváncsi lenne a családi munkabér bevezetésével a sokgyermekes családok életnívóját felemelni. Néhol már történt intézkedés ebben az irányban, de ezek csak kezdeti megoldások, amelyek közül a legjobban bevált formát kellene megvalósítani.

A jövő feladatai közé tartozik a társadalmi ellentétek kiküszöbölése mellett a nincstelenek megélhetéséhez munkalkalmak teremtésén kívül az alsó társadalmi osztályok felemelése, lelki nevelése, egy új modern világnézet kialakítása, amely a szélsőséges irányzatok, „világmegváltó eszmék” mételyző hatásának mindenkor ellen tud állni.

Az *egyházi és vallási élet* gyökerei régi multba nyulnak vissza. A reformáció idején a vidék lakossága nagymértékben protestánssá lett, de a földesurak visszatérítették a katolikus vallásra. Csak Mihályiban és Kisfaludon találunk evangélikusokat. A nép általában vallásos. Ragaszkodik a régi vallási hagyományokhoz. A bűjtöket szigorúan megtartja. Osli búcsújáró helyet évente sokan keresik fel. Nemcsak külsőségekben, de lelkük mélyén is vallásosak. Kirívóan elűt a vidék lakosságától vallási téren Mihályi és Kisfalud. Népük vallásilag csaknem teljesen közömbös. A vasárnap a két faluba tévedt idegen megdöbbenve látja a vasárnapi munkaszünet lábbal taposását. Mint hétköznapi, hajtják lefelé a gulyát és sertéseket, zörögnek a szekerek, kinn a határban dolgoznak az emberek. A többi falvakban a szegény arató zsellér, aki máskor nem jut hozzá, vasárnap valósággal lopva, kora hajnalban vagy estefelé aratja le saját gabonáját, mert nem akarja, hogy a faluban megszólják. A többi községek templomai tömve vannak hívőkkel legalább vasárnap, a nép felfogása szerint nem is ünnep az a nap, amikor nem mennek misére, ezzel szemben Mihályiban nem tartják szükségesnek a vasárnapi istentiszteleten való részvételt.

A lakosság *műveltsége* magas. A 6 évnél idősebb lakoságnak csak 4.9%-a analfabéta. Ez a szám igen kedvező, tekintettel arra, hogy területünkön város nincsen, amely az írni-olvasni tudók számát előnyösen megváltoztatná. Az analfabéták számának ez az alacsony aránya az elemi iskolák

sikeres működésének köszönhető. A népoktatást községi és felekezeti iskolák végzik. Utóbbi években minden faluban nyári napközi otthonokat nyitottak meg, amelyek különösen a szegényebb néposztály számára jelentősek, mert a szülők nyugodtan dolgozhatnak kinn a határban, gyermekeik az „óvódába“ szakértő kezekre bízva, játékkal töltik el a napot.

1940-ben Kapuvárott községi mezőgazdasági népiskola nyílt meg, amely feladatának tekinti a földműves nép gyermekeit a magyar rög szeretetére és a magyar életközösségben a magyar haza javára nevelni. Növendégeit élethivatásukhoz szükséges gazdasági alapismeretekkel és készségekkel igyekszik ellátni. A 20 kat. hold gyakorló területtel és annak művelésére szolgáló gazdasági felszereléssel gyakorlatilag is bemutatja az okszerű és helyes gazdálkodást. 1941-ben 3.074 P tiszta jövedelmet mutatott ki. Tanárai felnőttek számára rendezett tanfolyamokkal is igyekeznek az intenzív mezőgazdálkodás ügyét előmozdítani. 1941-ben 6 tanfolyamot tartottak. Növendégeinek száma 170 fiú és 179 leány (1941-ben).

Rábaköz kulturális életének fejlesztésében igen nagy szerepe van az 1884-ben alapított kapuvári állami polgári fiú- és leányiskolának. A tanulónak egy része visszakérül falujába és annak műveltségi színvonalát emeli. — Rábaköz népének műveltség utáni vágyát mi sem bizonyítja jobban, mint az a nagyszámú tanuló, aki különböző városokban folytatja tanulmányait. Ebben közrejátsszik a termékeny talajon űzhető eredményes mezőgazdálkodásból fakadó viszonylagos jólét, ami a költséges taníttatást lehetővé teszi.

A műveltség terjesztésében szép eredményeket ért el az iskolán kívüli népművelés. Különösen a levonték szellemi nevelését mozdítja elő, akik számára az előadások hallgatása kötelező. Nagy eredménye mellett talán éppen itt van a hibája, mert kevés olyan előadás hangzik el, amely a gazdák foglalkozásával, kenyérkeresetével összefüggő gyakorlati kérdéseket tárgyalna. Ez az oka, hogy a felnőttek igen kevés számban és igen ritkán látogatják az iskolán kívüli népművelés előadásait. Az előadások változatosabbá tételével, gyakorlati szakemberek szerepeltetésével még sokkal nagyobb eredményeket érhetnének el a felnőttek körében.

A lakosság *egészségügyi* viszonyai nem kedvezőek. A múlt század végén a Hanyság mellett fekvő falvak, Kapuvár és Osi lakossága a maláriától szenvedett sokat. A belvizek lecsapolásával és a Hanyság csatornázásával egy csapásra megszűnt a malária.

A magasan álló talajvízből táplálkozó kútak vize fertőzött, ivásra nem alkalmas. A rossz ivóviznek tulajdonítják a Mihályiban és Kisfaludon előfordult kretinizmust. Ennek a jódban szegény ivóviznek a következménye a golyva elterjedése. Ma már területünkön mindegyik községben ártézikútak adják a friss, egészséges ivóvizet. Ettől remélik a kretinizmus és golyva eltűnését.

A magyar betegség, a tüdővész jelentékeny számmal szedi áldozatait a lakosság köréből. Legnagyobb számú nyílt tüdőbajt (2.4‰) mutat ki a statisztika Veszékenyből. Pusztítását elősegíti a nedves lakások. A magas talajvíz következtében a régi és kellően nem szigetelt új házak majdnem kivétel nélkül nedvesek. Ma már nagy felkészültséggel védekeznek ellene, aminek máris megvan az eredménye. A védekezés intézményei: a Stefánia szövetség, a kapuvári kórház legmodernebb higiénikus követelményeknek megfelelő tüdőbeteg pavillonja.

Ósi szokásait és régi népi ruházatát egyedül Kapuvár lakossága őrizte meg. Festői színpompájában versenyre kelhet a mezőkövesdi vagy kalotaszegi népviselettel. Egy-egy vasárnapi ruha értéke még a békében is 400—500 P volt. A ruhadarabok szülőkről a gyermekre öröklődnek, csak egy-egy új darabbal egészítik ki. De ezt is nehezen bírják. A népviseletbe öltözöttek gyöngyös bokrétájából ki-kihull egy-egy tarka vadvirág és beáll a hétköznapi, szürke emberek csoportjába.

Die Geographie der Kapuvárer Raabau.

Die Kleine Ungarische Tiefebene besteht aus mehreren Landschaftseinheiten. Diese Landschaftseinheiten sind auf Grund ihrer antropogeographischen Eigenheiten und natürlichen Gegebenheiten verschieden.

Die Kapuvárer Raabau gilt auch als eine kleinere Einheit der Kleinen Ungarischen Tiefebene. Ihre westliche Grenze läuft in der Mitte des Gebietes zwischen der Kleinen Raab-Rabnitz und trennt sie von der Rabnitztiefebene, wo wässrige Wiesen und kleine Bäche die Eintönigkeit des Gebietes unterbrechen. Am Norden wird sie von den sumpfigen Wiesen und Erlenwäldern des Hanyság begrenzt. Am Osten bildet der Wasserlauf des Tordosa die Grenze, und am Süden geht sie allmählich in die Tiefebene der Mittelraabau über. Die Grösse des Gebietes beträgt 160 km² und umschliesst die Gemarkungen von den sechs Dörfern: Babót, Kapuvár, Kisfalud, Mihályi, Osló und Veszékény. Der Mittelpunkt der Landschaft ist Kapuvár. Hier laufen die Strassen zusammen, hier finden Gerste, Weizen, Mais ihren Markt, hier verkauft die reinungarische Bevölkerung ihr fettes Rindvieh, fertigen Pferde und Yorkshire-Schweine. Das Interessengebiet von Kapuvár breitet sich viel weiter über die Grenzen der Raabau aus.

Da die Kapuvárer Raabau eine Landschaftseinheit der Kleinen Ungarischen Tiefebene ist, zeigen beide dieselben geologischen Bauformen. Die Landschaft ist eigentlich der nordwestliche Teil eines Schuttkegels, welcher sich auf pannonische und levantinische Schichten angehäuft hatte; ein Ergebnis der Akkumulationsarbeit der Raab und der Kleinen Raab. Ihre Oberfläche wird vom alluvialen Siltstoff bedeckt, nur hier und da ist der pleistozene Löss in der Form kleiner Beigaben zu finden. Sehr selten kommen pleistozene und jüngste pliozäne Flusssinkstoffe zum Vorschein. Die Eintönigkeit der vom Süden nach Norden abfallenden Tiefebene wird durch keine einzige Erhöhung oder irgendeinen Hügel gestört. Die wichtigsten Faktoren der Urlandschaft waren die Flüsse. Zur Zeit der Frühlings Schneeschmelzen wurde die Gegend von dem grossen Wasserbestand der Flüsse überschwemmt. Die Kapuvárer Raabau wurde von Jahr zu Jahr von diesen Überschwemmungen besucht. Die Gewässer blieben lange noch zurück und verursachten eine ungesunde Sumpfwelt, die im Sommer austrocknete, jedoch im kommenden Jahr neuerdings von der wilden Wasserflut überschwemmt wurde. In der

Umgebung von dem Hanyás, der Kleinen Raab und Rabnitz bildete sich neben den gefährvollen moorigen Sumpfwiesen an den höher gelegenen, gegen Wildwasser geschützten Gegenden ein Wälderreich. In der Gegend, die eine jährliche Niederschlagsmenge von 630 mm hat, bildete sich der Wald aus, der ab und zu von Lichtungen unterbrochen war. Die Pflanzenwelt gab Nahrung einer reichen Tierwelt. In dieser Umgebung fand der Mensch seine Heimstätte.

Das Gebiet war schon frühzeitig bevölkert. Es sind viele reiche archeologische Funde aus dem neolithischen Zeitalter vorhanden. In der Eisenzeit wird die Raabau (desertum Boiorum) von den Kelten bewohnt; ihre Herrschaft wurde von den Römern vernichtet. Viele Andenken an diese Zeiten bewahren die Museen zu Sopron (Ödenburg) und Győr (Raab). Unter den verschiedenen Stämmen der Völkerwanderung haben sich die Avarn bis zur Landeseroberung des Ungartums erhalten.

Mehrere ungarische Stämme besetzten die Raabau. Im XI—XII. Jhd. wurden die Petschenegen sesshaft gemacht, die später völlig in dem Ungartum aufgegangen sind. Zu dieser Zeit hatte die Linie der Kleinen Raab vor allem einen militärischen Charakter, da sie einen Teil des Westgrenzödlandes bildete. Die bei der Raabmündung und am Südrande des Hanyás gebauten Kreuzdämme, überflutet mit den Gewässern der Kleinen Raab, Rabnitz und ihrer Nebenbäche, das riesengrosse Gebiet der Umgebung, machte den Vormarsch des Feindes sehr schwer. Der Mittelpunkt dieser Verteidigungslinie war „Kapu vára (die Burg des Tores)“, heute Kapuvár. Das Entstehen der Dörfer Kapu, Babót, Hidász, Kisfalud, Mihályi, Veszékény und Osló wird durch schriftliche Dokumente aus dem XII. und XIII. Jhd. bewiesen. Nur die später in Kapuvár aufgegangene Siedlung Garta ist erst im XVII. Jhd. entstanden. Jetzt finden wir schon anstatt der nomadischen Viehzucht den Ackerbau. Das Korn wurde in den Mühlen der Kleinen Raab gemahlen.

Die weitere Entwicklung des wirtschaftlichen Lebens haben die Türkenkriege gestört. Der Feind verwüstete mehrmals die Raabau und die Hauptfestung der Gegend, Kapuvár, wurde auch besetzt. Erst im XVIII. Jhd., nach der Vertreibung der Türken, ist eine neue Entwicklung zu beobachten. Zu dieser Zeit sind die in Kapuvár angesiedelten Deutschen völlig in das Ungartum aufgegangen.

Im XIX. Jhd. erobert der Pflug des Bauers neben den die Viehzucht sichernden Wiesen, Weiden und Eichenwäldern (Eichelmästung) immer grössere Gebiete. Ausser Getreide baut man auch Tabak; das machte wiederum die Gründung der Kapuvärer Tabakfabrik nötig. Die Regulierung der Kleinen Raab und der Rabnitz wurde nebst der des Hanyás durchgeführt. Dies machte grosse Grundstücke unbaufähig. Ende des XIX. Jhdts

und Anfang des XX. Jhdts geriet die Raabau mit Wien in enge Beziehung. Der Handel der ganzen Gegend richtete sich nach dem Westen hin. Getreide, Rindvieh, Kleinvieh und Eier wurden alle auf Wiens Marktplätzen verkauft. Die ungleichmässige Verteilung des Besitztums erweckte einen grossen Hunger nach Boden und Besitz, deshalb wanderten am Anfang des XX. Jhdts sehr Viele nach Amerika aus.

Im Verlaufe der oben kurz erwähnten Entwicklung bildete sich die Kulturlandschaft aus. Der heutige Charakter der Landschaft wird durch die goldgelben Kornacker und dunkelgrünen Maisfelder, die abwechslungsreichen Farben der Rüben- und Futteranbaue, die Gruppen der Erlen-, Weiden- und Pappelwäldchen entlang der Kleinen Raab, durch die aus grünen Lauben hervorblickenden weissen Häuser kleiner Dörfer bestimmt. Die Urwälder und die sumpfigen Überschwemmungsgebiete der Urlandschaft sind verschwunden, an ihrer Stelle spaltet der Pflug des Bauers die braunen Furchen.

Die heutigen Siedlungen nehmen ihre Stellung entlang der Kleinen Raab und der Strasse Sopron (Ödenburg) — Budapest. Der grösste Teil der Dörfer zeigt die Art einer zweireihigen Siedlung, entlang der Strasse, ausgenommen Kapuvár mit seinen städtischen, zentral gerichteten Gassen und schachbrettartiger Einteilung seiner neugebauten Teile, ebenso Kisfalud mit seiner wirren Siedlung. Besonders Mihályi zeigt eine bemerkenswerte Siedlungsart auf. Die Hauptstrasse vertikal auf die Kleine Raab gerichtet, erweitert sich in der Mitte spindelförmig zu einem Platz. Die breiten Baugründe sind der Länge nach mit den Wohnhäusern bebaut, von den Scheunen quer abgeschlossen. Die Mehrheit der Gebäudearten machen die verschiedenen ungarländischen Variationen des hochdeutschen Hauses aus. Die Häuser, aus dem milieugegebenen Material, aus Lehmziegel erbaut, rohr- und strohbedeckt wechseln sich mit Wohnhäusern aus Backstein, mit Ziegeldeckung ab.

Die reinungarische Bevölkerung der Kapuvärer Raabau ist überwiegend römisch-katholisch. Was die Beschäftigung der Einwohner betrifft: die sind grösstenteils Ackerbauer. 60% des Gesamtgebietes ist Ackerfeld, 65% der Bewohnerschaft wählt sich den Beruf des Ackerbaues; Gewerbtreibende sind nur 19 v. H.

Die Bodenbesitzverhältnisse sind ungünstig, da 44% des Gesamtgebietes sich in der Hand von Grossgrundbesitzern befindet. Der Zwergbesitz ist überwiegend.

Der infolge der Naturfaktoren ertragreiche Grundboden macht einen vielseitigen Pflanzenbau möglich. Die Raabau ist die Heimat der Gerste. Ihr Anb. nimmt unter den anderen Pflanzen den grössten Raum ein: 23% der Ackerfelder. Der eine Teil der Gerste wird zum Bierbrauen, der andere zur Fütterung

verwendet. Unter den Getreidearten nimmt auch der Weizen einen wichtigen Raum ein. Jährlich werden 200.000 q Zuckerrüben in die Zuckerfabrik von Petőháza geliefert. Es rentiert sich sehr gut noch der Zichorienbau, eine Seltenheit in übrigen Gegenden Ungarns.

Als Ersatz für das Heu der aufgebrochenen Weiden und Wiesen baut man in grösserer Menge Futterpflanzen, besonders Klee, Luzerne und Platterbse, gute Nahrung für den grossen Viehstand. Vor allen ist die hochentwickelte Rindviehzucht hervorzuheben. In der Raabau haben die Kleinbauer eine Art Rindvieh von grossem Körper, starkem Knochenbau, vorzüglich geeignet sowohl zur Milchproduktion wie auch als Lasttiere und Zuchttiere: die sog. „Soproner (Ödenburger) Zucht.“ Die Milch wird in den Dorfmilchgenossenschaften zu Butter verarbeitet und nachher nach Budapest und Wien befördert. Mit der Begründung des Kapuvárer Fleischwarengrossbetriebes in 1923 nahm eine grossangelegte Schweinezucht ihren Anfang. Dieser Betrieb verarbeitet jährlich 10.000 Stück Schweine. Die Erzeugnisse kamen nach der Ostmark, Deutschland, ja sogar nach Amerika. Da fast ausschliesslich das englische Fleischschwein verarbeitet wird, hat sich der Schweinsbestand der Gegend ganz umgeändert. Wir finden anstatt der ungarischen sog. Mangalica-Schweinart überall die Yorkshire-Schweine. Erwähnenswert ist noch die Geflügelzucht. In Sopron (Ödenburg) und Wien findet sie gute Märkte.

Die Rohprodukte des Ackerbaues haben für die Entwicklung der Mühlenindustrie, die an der Linie Rabnitz sich konzentriert, grosse Möglichkeiten geschaffen. Die Kapuvárer Dampfmühle, eingerichtet auch für Wasserenergie, liefert eine bedeutende Menge Mehl nach Ausland; besonders in das Deutsche Reich. In Kapuvár gibt es eine Flachs- und Hanfwarenfabrik, in Mihályi eine Trockeneisfabrik. Als Mittelpunkt des Kleingewerbes gilt Kapuvár, hier findet man eine grosse Anzahl von Schuh- und Stiefelmachern und Baumeistern.

Kapuvár hat den ersten Rang auch in dem Handel; seine Märkte werden von deutschen und italienischen Kaufleuten besucht, es sind aber die Viehmärkte von Mihályi auch berühmt.

Die Geisteskultur steht verhältnismässig hoch. Nur 4,9% der Bevölkerung ist schriftunkundig. Neben den Volksschulen trug die Kapuvárer staatliche Bürgerschule zu der allgemeinen Volksbildung vieles bei. Die Leventeorganisation ist ein wichtiger Faktor vaterländischer und kultureller Erziehung.

Zu den Aufgaben der Zukunft gehören unter anderen: die Bodenbesitzreform, die bessere Organisation des Güteraustausches, der Ausbau der Handelsbeziehungen mit Wien — nach dem Weltkrieg völlig eingestellt — und die Umstellung auf Gartenbau mit Zuhilfenahme des Wasserbestandes der Kleinen Raab.

IRODALOM.

1. Bartucz Lajos: Dunántúl népének anthropológiai vázlata. Föld és Ember IX. évf. 3—4. sz. Szeged, 1929.
2. Belitzky János: Sopron vármegye története. I. Budapest, 1938.
3. Bella Lajos: Sopron megye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. XIII. k. Magyarország. IV. Budapest, 1896.
4. Berényi Pál: Sopron megye. Budapest, 1895.
5. Bulla Béla: A nyugati országrészek. Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára. 117. szám. Budapest, 1941.
6. Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. k. Budapest, 1897.
7. Elő Dezső: Sarród monográfiája. Országos Széchenyi Szövetség Könyvtára. 2. Budapest, 1937.
8. Fényes Elek: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I. k. Pest, 1836.
9. — Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
10. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Századok. LXIII. évf. 4—6. sz. Budapest, 1929.
11. Gombócz Endre: Sopron vármegye növényföldrajza és flórája. Matematikai és Természettudományi Közlemények. XXVIII. k.
12. Hajósy Ferenc: A csapadék eloszlása Magyarországon (1901—1930). Budapest, 1935.
13. Hammer Gyula: Győr. Városföldrajzi tanulmány. Győr, 1936.
14. Hóman—Szekfű: Magyar történet. I.—VIII. Budapest, 1929.
15. Horusitzky Henrik: A csornai kőkori lelet. Budapest, 1926.
166. Horváth Miklós: A Tisza—Zagyva—Tarna-köz tájrajza. Szeged, 1938.
17. Jautz M. Flamina: Budakeszi. Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szeged, 1939.
18. Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. I.—II. Szeged, 1930., 1936.
19. Korabinsky Matthias Johann: Geographisch-historisches und Producten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786.
20. Kovács Eszter: Pápa. Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szeged, 1939.
21. Kövér Fidél József: A Hanság földrajza. Föld és Ember. X. évf. 1.—2. szám. Szeged, 1930.

22. Legány Dezső: Kapuvár nagyközség monográfiája. Kézírtas doktori értekezés. 1937.
 23. Lóczy Lajos: A magyar medencerendszer geomorfológiája különös tekintettel a petróleumkutatásra. Földrajzi Közlemények. LXVII. k. Budapest, 1939.
 24. Magyar Statisztikai Közlemények: 1., 42., 69., 83., 86., 41., 100 k.
 25. Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. Budapest, 1930.
 26. Nagy Gyula: Bágyog Rábaszovát és vidéke. III. Sopron, 1934.
 27. Nagy Ludovicus: Notitiae Politico-geographico-statisticae-incllyti regni Hungariae. Budapest, 1928.
 28. Ollram Ferenc: Csorna település- és gazdaságföldrajza. Győr, 1941.
 29. Papp Simon: A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság földiolaj és földgáz kutatásai a Dunántúlon. Bányászati és Kohászati Lapok. LXXII. évf. 9. sz.
 30. Dr. Ortvy Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. Budapest, 1882.
 31. Dr. Prinz Gyula: Magyarország településformái. Magyar Földrajzi Értekezések. III. Budapest, 1922.
 32. — Magyarország földrajza. Budapest, 1942.
 33. Dr. Réthly Antal és Bacsó Nándor: Időjárás-éghajlat és Magyarország éghajlata. Budapest, 1938.
 34. Róna Zsigmond: Éghajlat. I.—II. k. Budapest, 1909.
 35. Soproni Elek dr.: A kultursarok gondjai. A Magyar Társaság Könyvei. 3. Budapest, 1940.
 36. Szakál Sándor: Adatok a Marcalföld településföldrajzához. Geographia Pannonica. XI. k. Pécs. 1934.
 37. Szádeczky-Kardoss Elemér: Geologie der Rumpungarländischen kleinen Tiefebene mit Berücksichtigung der Donaugoldfrage. Sopron, 1938.
 38. — Ösifolyók a Dunántúlon. Földtani Értesítő. VI. új évfolyam, 3. sz. Budapest, 1941.
 39. Treitz Péter: Csonka-Magyarország termőtalaja. Budapest, 1929.
 40. Vályi András: Magyar országnak leírása. Buda, 1799.
 41. Vámos Ferenc és Radnóti István: Kapuvár múltja, jelene, jövője. Budapest, 1928.
 42. Völgyi József: Szigetköz. Győr, 1937.
- II. József korabeli térképek. 1:28.000. Egyetemi Földrajzi Intézet, Szeged.
- 1:25.000, 1:75.000, 1:200.000 katonai térképek.
- M. kir. Földtani Intézet: Magyarország dunántúli területének részletes földtani térképe. 1:144.000.

**Értekezések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem
Földrajzi Intézetéből:**

1. *Para Imre*: Az Olt vízrendszere Háromszék vármegyében. Szeged, 1923.
2. *Dési Daday Dezső*: Adalékok a Tapolcát környező tájnak és Tapolca fejlődésére való befolyásának gazdaságföldrajzi ismertetése. Szeged, 1924.
3. *Kanszky Márton*: Északsarki utazások oka és jelentősége. Szeged, 1926.
4. *Bálint Alajos*: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó, 1926.
5. *Lévay Lajos*: Petrczésény települése. Székelyudvarhely, 1927.
6. *Ürmössyné, Nagy Júlia*: Gödöllő emberföldrajzi leírása. Szeged, 1927.
7. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930.
8. *Wagner Richárd*: A Magyar Alföld szélviszonyai. Szeged, 1931.
9. *Scheffer Gizella*: Orosháza földrajza. Szeged, 1933.
10. *Hubai Imre*: Gyula földrajza. Szeged, 1934.
11. *Holló Katalin*: Tata és környékének földrajza. Szeged, 1935.
12. *Szell Márta*: Zákány, tanulmány a szegedi tanyai nép életéből. Szeged, 1936.
13. *Hammer Gyula*: Győr, városföldrajzi tanulmány. Győr, 1926.
14. *Szemere Magdolna*: Kelet-Magyarország légnedvességi viszonyai. Budapest, 1936.
15. *Völgyi József*: Szigetköz, Győr, 1937.
16. *Emresz Károly*: A Tapolcai medence. Szeged, 1937.
17. *Bokor István*: Móradomb és környéke, tanulmány a szegedi tanyavilágból. Szeged, 1936.
18. *Halász Szabó Anna*: A Tisza völgye Csongrád—Szeged között. Mindszent, 1937.
19. *Mikszáth Gyula*: Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai. Győr, 1937.
20. *Bóna Imre*: Csepelsziget. Szeged, 1937.
21. *Horváth Miklós*: A Tisza—Zagyva—Tarna-köz tájrajza. Szeged, 1938.
22. *Mészáros Olga*: Kunhalom. Szeged, 1938.
23. *Baresai Tibor*: Kővágóörs és környéke. Szeged 1939.
24. *Várady Irén*: Kárpátalja csapadékviszonyai. Szeged, 1939.
25. *Kovács Eszter*: Pápa. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.
26. *Jautz M. Flámina nővér*: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.

**Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Földrajzi Intézetéből:**

27. *Udvarhelyi Károly*: Európa földrajza az iskolában. Szeged, 1940.
28. *Bánkúti Ferenc*: Sátoraljaújhely földrajza. Szeged, 1941.
29. *Ladócsay Károly*: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
30. *Benczúr Béla Lajos*: Békésszentandrás természeti települési és társadalmi viszonyai. Szeged, 1936.
1. (31) *Karakasevich Károly*: A Maros—Tisza-szög földrajza. Szeged, 1942.
2. (32) *Körtvélyessy László*: Hódmezővásárhely gazdaságföldrajza. Szeged, 1942.
3. (33) *Szentgáli Károly*: Balatonkenese. Budapest, 1942.
4. (34) *M. Szabó László*: Turkeve és az Alsó-Berettyó-mellék földrajza. Szeged, 1942.

